پښتو ښوارلس سوه کاله پخوا

لیکوال

اروابناد علامه عبدالحی حبیبي

Ketabton.com

د کتاب ځانګړنې:

❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

د کتاب نوم: **پښتو څوارلس سوه کاله پخوا**

لیکوال: علامه عبدالحی حبیبي

د خپرونو لړ: (۴)

چاپکال: ۲۰۰۵م

چاپ ځای: یونایټیډ پریس، کوټه

کمپوز، ډیزاین: د پښتو ادبي غورځنګ اداره

خپرندوی: **پښتو ادبي غورځنګ کوټه**

تړون

د مطیع الله روهیال په نوم چې د لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي په سلګونو مقالې راټولې کړې او دهغه جملې څخه یې په لسګونو مقالو ته کتابي بڼه ورکړې ده.

د سريزې پر ځای

د پښتو اکاډمۍ پېښور مجله "پښتو" پخوانۍ ګڼې چې د لوی استاد ارواښاد پوهاند علامه عبدالحي حبيبي يوه اوږده علمي او څېړنيزه مقاله د پښتو ادب يو ورک څپرکی (پښتو شوارلس سوه کاله پخوا) تر سرليک لاندې پکښې چاپ شوې وه، په لاس راغلې، ځنګه چې مې دغه مجلې سره واړولې او د مقالې ځينې برخې مې ولوستلې نو د هغو ځو کرښو لوستلو دې ته وهڅولم چې دغې ارزښتناکې مقالې ته بايد کتابي بڼه ورکړم.

د لوی استاد دا علمي او څېړنيزه مقاله د نوموړې اکاډميک مرکز په خپرېدونکې درې مياشتنۍ "پښتو" مجله کښې په لومړي ځل د ۱۹۶۰م کال د جنوري-دسمبر په ګڼه کښې پر يوه ځای د مجلې د لسم مخ څخه تر څلورپنځوسم مخ پورې خپره شوې ده، د يادولو وړ ده چې هغه وخت د دې مجلې چلوونکی خيال بخاري او نګران يې مولاناعبدالقادر وو. د ټول کال ګڼې يې يعنې څلور واړه يې د يوې ګڼې په بڼه چاپ شوي دي د مقالې سره د ادارې له خوا دغه څو کرښې ليکل شوي دي، چې دلته يې راوړم، "ښاغلی عبدالحی حبيبی مونږ ته دا

علمي او تحقیقی مقاله پروسخ کال د اگست په میاشت کښې رااستولے وه موږ د ښاغلی حبیبي په رسم الخط په ځاے پرېښودے دے او ډیرے گوتے مو پکښے نه دی وهلی" (اداره) هم دغه رنگه دا مقاله دویم وار په همدې مجله کښي د ادارې لخوا خپره شوې چي دغه څو کرښي د ادارې له خوا پرې لیکل شوي دي، "د خدای بخښلي عبدالحي حبیبي دا مقاله څه دپرش کاله وړاندی دے ادارے شائع کړے وه اوس یې دوباره په دے غرض بیا شائع کوی چی ښاغلی لوستونکی د پښتو او پښتنو د اصل نسل پحقله کوم تپوسونه کوی د هغو په باره کښے څه جواب ترلاسه کړی دے،سره سره به اداره دهغو محققینو لیکونه هم وخت په وخت که خیر وی شائع کوی څوک چی د حبیبی صاحب د نظریاتو سره اتفاق نه لری" (اداره)

د پښتو مجلې چلوونکو دغه مقاله دویم وار په څلورو گڼو کښي بشپړه خپره کړې چي لومړی برخه یې د ۱۹۸۹م کال د اپرېل په گڼه، دویمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د مئی، جون په گڼه، درېیمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د جولائي، اگست، سیپتمبر په گڼه، او څلورمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د اکتوبر، نومبر، دسمبر په گڼه کښي بشپړه چاپ شوې ده، هېره دي نه وي چي هغه وخت د "پښتو" مجلې نگران محمدنوازطاهر و، او چلوونکي یې ډاکټرراج ولي شاه خټک او پېغله سلمی شاهین وو.

د لوی استاد د مقالو او آثارو په کتابي شکل او دوهم ځل چاپېدو کښي پښتانه زلمیان په پوره ډول نه وو برېمن شوي، چي د مرگ استازي د دې پراخي سیمي او درست پښتون پر کور باندي یو بل ستر او نه جبرانېدونکی ناورین مېلمه کړ.

د اروابناد لوی استاد اوسمهاله ځای ناستی اکاډمیسن پوهاند علامه رشادبابا یې را څخه بېل او د تل لپاره یې د هغوی د پوهنیزو او څېړنیزو پېرزوینو څخه بې برخي کړو.

کندهاري زلمیانو تر زیاتي کچي د لوی استاد علامه حبیبي د آثارو چاپ ته ملا تړلې چي تر زیاتي اندازې کامیابه هم دي. خو د یادولو وړ.ده چي اوس د پښتو ژبي د نور چوپړ په څنگ کښي د ټولي پښتونخوا د لیکوالانو دا دنده ده چي د نوموړو پوهانو (لوی استاد اروابناد علامه حبیبي او اروابناد علامه رشادبابا) آثار چاپ کړي.

د لوی استاد دا علمي او څېړنیزه مقاله "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" په دې نیت د کتاب په بڼه کښي چاپوو، چي یوې خواته د لوی استاد څه نا څه حق پر ځای شي او بل د پښتو ادب دغه ورک څېرکی په کتابي ډول مینه والو ته وړاندي کړو، ما چي کله دغه مقاله څو واره ولوستله نو دې نتیجې ته ورسېدم چي دغه ارزښتناکه مقاله باید پخوا لا په کتابي بڼه چاپ شوې وای، ما هڅه کړې چي د لوی استاد اروابناد علامه حبیبي دغه ارزښتناکه مقاله په خپله اصلي بڼه کښي تاسو ته وسپارم، خدای شته چي ترکومه حده زه د لوی استاد له نثر سره

بلد یم، نو مي د دې مقالې ځینې توري که څه د املاء په حواله او که څه نوره لاس وهنه پکښې شوې وه، نو مي د لوی استاد د نورو څېړنیزو لیکونو په رڼا کښې اصلي بڼې ته بېرته راوړولې ده. اوس دغه دی ستاسو په لاسو کښې د لوی استاد یو بل اثر "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" پروت دی لوستلو او پخپلو لیکونو کښې یې د یو موثق ماخذ په توګه د کارولو بلنه درکوم.

په پښتنې مینه

محمدصادق ژړک
پښتو ادبي غورځنګ، کوټه، پښتونخوا

.د پښتو ادب یو ورک څپرکی

پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

د بغلان ډېر لیک، د روزګان ډېرلیک،

د غزني لویکان

د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک څوارلس کاله پخوا مالیکلی او چاپ کړی و، خو دویم ټوک یې اوس پښتو ټولنې چاپ کړ، مګر افسوس چې دا چاپ بالکل ناقص او نیمګړی دی، او د کتاب نیمه برخه هم نه لري.

د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک ډېر نوي تحقیقات او ادبي پلټنې لري، چې تر اوسه به چاته معلومه نه وي، او بنایي چې دغسې هم پټې پاتې شي، او زمانه یې د لیکونکي سره سره د عدم کندې ته لاهوکا، مګر واخلئ له دې کتابه دا یو څپرکی تاسو پخپله "پښتو" کښې خوندي کړی، ګوندي د زلمو پکار ورشي، او د پښتو په آئینده پلټنو کښې د دوی رهنما وي.

ګمان مبر که بپایان رسید کار مغان
هزار باده ناخورده در رګ تاکست

کراچي ۳۰ جولایي ۱۹۶۰ حبیبي

یو زر څلور سوه کاله پخوا، یعني د اسلامي دورې په لومړنیو پېړیو کښې د کابل او هندوکش په درو، او د پښتونخوا په ښارونو کښې ځیني محلي د شاهانو کورنۍ پاتي وې چي دوی د هغو پخوانو هفتالیانو (ابدالیانو) او هونانو (خانانو) او کوشانیانو بقایا وو، او غالباً دا ابن خرداذ به: کابلان شاه او د بامیان شیران شاه، او د زمیندا‌ور داوران شاه[1] او د زوال هفتالي (ابدالي) چي له دوی څخه د مهرگل (میر کهول) کتیبه د روگان په دره شالي کښې شته، دا ټول سره خپلوان وو.

د دغو شاهي کورنیو تاریخ ښه نه دی معلوم، فقط له ځینو سکو څخه د دوی یوڅو نومونه موږ پېژنو، او دا هم نه ده ښکاره، چي د دوی ژبه څه وه؟ خو رسم الخط یې یوناني، اوسره د اناگري، یا کله منگلي هم وو[2].

دلته د دې شاهي کورنیو اصل او تاریخ او وقائع لیکنه مقصد نه ده، بلکي د دوی د ژبي څرک ایستل مو پکار دی، او ځکه چي دغه شاهان د پښتونخوا په زړه او زابلستان کښي

[1] المسالک الممالک د ابن خرداذ به، ص. ۱۷۰ د لیډن طبع.

[2] د پیښور موزیم په ډبرلیکونو کښې پرې یو منگوی خط هم سته، چي د هونانو (خانانو) د عصر دی.

اوسېدل، نو که د دوی ژبه پښتو نه وه، ایا کومه بله ژبه وه؟ او هغه ژبه څه شوه؟

دا معقوله خبره نه ده، چي د یو قوم ژبه، په یوه وار ورکه او مړه او تر خاورو لاندي شي، که کومه ژبه هم مري، دا کار قرنونه غواړي، نو موږ په ټینگه ویلای شو، چي د دغو خلکو ژبه به یا پښتو وه یا یوه لهجه، چي هغه به هم ډېره پښتو ته نږدې وه.

د دې تاریخي کشالې د حل کولو او سپړدلو لپاره چي کوم دلائل او مثبت سندونه زه لرم، هغه دلته په تفصیل سره لیکم.

(۱) د بغلان ډبرلیک

بغلان د کابل شمالي خوا ته د پخواني تخارستان په سیمه کښې ۴۴۱ کیلومتره له کابله لیري دی، او دا یو ډېر قدیم د مدینت مرکز و، او دلته اوس د اروپا یوهان په کیندنو او پلټنو بوخت دي، چي د یو لوی زاړه معبد نخښې یې تر مځکې لاندي موندلي دي او له دې پخواني معبده چي غالباً به اورتون (آتشکده) و، په یوناني خط او ژبه یا په یوناني خط او بله محلي ژبې لیکونه پیدا شوي دي، چي تر اوسه د دې کتیبو

د محلي ژبي ليکونه نه دي لوستل شوي، او نه ده معلومه چي هغه کومه ژبه وه؟

خو داسي ښکاري چي په عيسوي لومړيو پېړو کښي (دوه زره کاله تر اوس دمخه) لا هم هلته د اور پرستش جاري و، او په بغلان کښي د سره کوتل پر غونډۍ چي له پل خمري څخه ۱۵ ميله د ايبک خواته پروت دی، يوه آتشکده کشف شوې ده.

فرانزالشيم روټ شنتيل جرمني پوهاند د بغلان د ليک يوځو ليکي لوستي دي، چي په يوناني خط دي، او يوه جمله يې داسي ده "کيردومي بغولانګ"[۳].

پروفيسر هننګ جرمنی وايي: چي په دې کتيبه کښي د بغلان قديم نوم بغولنګ دی، چي سغدي شکل يې بغدنګ يا بغدنج و، دال په لام تبديل شو، او آخرنی جز (انګ) په (آن) واووښت، او بغلان ځني جوړ شو، او په زړه پاړسو کښي هم (بغدانګه) د آتشکدې او اورتون معنی لرله[۴].

اوس به موږ دا کلمه تحليل کړو: بغه يا بګه په ټولو قديمو آريايي ژبو کښي د (خدای) نوم و، د اوستا: بغه، د زړي پاړسو: بګه، د سنسکرت: بهګه، د روسي: باګو ټول له دغه اصله دي، او دا لغت په قديمو نومو کښي خو لا ډير دی، لکه: بغ پور (معرب يې فغفور دی، يعني د خدای زوی) بغستان

[۳] د شرق او غرب ايټالوی مجله ـ نومبر ۱۹۵۷ م.
[۴] اريانا. اسد ۱۳۳۶ ش.

(بيستون، يعني د بغ ځای) بغداد بغشور، بغنی، بغلان (د ښارونو نومونه) بغان يشت (د استا يو څپرکی) بغار (په بهسود د ايزنګی کښي) بغاوي (سرپل کښي) بغک (سمنګان کښي) بغيار (وادي کرم).

په پښتو کښي دا کلمه اوس هم شته، خو شکل يې د اوستا په رنګ (بغه) نه دی بلکې د داريوش د بيستون د ليک په ډول بګه[۵] ته نږدې دی.

بګ، اوس لوی او عظيم ته وايي، چي دخدای صفات دي، وايي پلانی بګ سړی دی، يعني لوی دی، قوي دی، توانا دی، ښايي چي بغه يا بګه هم له صفاتي اسماوو څخه و نه ذاتي، او وروسته د اسم ذات په ډول مشهور شوی وي، لکه رحمان، غفور او نور صفاتي اسماءالله.

د پښتو دا قديم (بګ) هم په ځينو پخوانو نومو کښي تر اوسه سته، لکه: بګرام، بګرامی (کابل) بګل (هرات) بګلا (غزنی) بګ لک (دايزنګی) بګه پای (تالقان) بګی (ترنک).

اما د کليمې دويم جز (انګ) هم د قديمو ښارو د نومو په پای کښې ډېر وينو، مثلاً: سالنګ (د کابل شمال ته دره) يکاولنګ (په دايزنګي کښي)، ببنلنګ (د هلمند د ناوې ښار، الي شنګ (د لغمان يوه دره)، اولنګ (د سالنګ په مينځ کښي) مستنګ (بلوچستان کښي)، زرنګ (د سيستان ښار)، پوشنګ (د

[۵] يسنا ۱ تا ۲۰۴.

هرات غربي خوا ته)، گيرنگ (د مرويو ښار)، وررنگ (د غور يو رباط) چي عربي جغرافياوالو دغه اخيرني جز (انگ) په (انج) اړولی، او دا ښارونه يې پوشنج، بشلنج، مستنج، زرنج، جيرنج، هم ليکلي دي،[۶] او لکه پروفيسر هننگ چي وايي: دغه (انگ) او د عربو (انج) د آتشکدې معنی لرله، او د بغولنگ اوسنی کشف شوې آتشکده يې هم ښکاره دليل دی، او د کابل او هندوکش د درو کوم پاچهان چي د اسلام د ظهور په پېړيو کښي وو، د اکثرو پر سکو هم اورخانې ليکلي شوي دي.

دغه انگ (آتشکده او اور) وروسته په پهلوي ژبه اتهر، آذر بلل شوی دی، چي معنی يې هغه (اور) ده، د بندهش په ۱۷ فصل کښي درې لوی آتشکدې يادي شوي دي، چي يوه (آذر فروبغ) نومېده، او د دې آتشکدې ځای د کابل پر "روښان غره" وو.[۷]

که څه هم په يقيني ډول نه ده معلومه چي دا "روښان غر" چيري و، خو د نامه له پهلوي شکله چي هغه قديم انگ په پهلوي آذر او د بغ کليمې لري، بايد دا ووايو، چي هغه به دغه د بغلان آتشکده وه، او ښايي چي بغلان لکه اوس په هغو وختو کښي هم له کابله سره مربوط و.

(۶) احسن التقاسيم ص ۳۰۶ تا ۳۱۲- اسطخری، ص ۲۳۹.
(۷) يسنا ۱ تا ۱۳۲.

په هر صورت دغه (انگ) يقيناً د اور معنی لرله، او اورتون او آتشکده هم انگ بلل کېده، وگورئ په اوستا کښي د ژانگه (د ژ يعني بد، انگه يعني اور) چي د وهيشته (بهشت) مقابل او ضد و، او دغه اوسنی کلمه (دوږخ) هم له دې څخه جوړه شوه.[۸]

ځکه چي د اور پرستش د زردشت له عصره بيا تر اسلامه پوري څو زره کاله، د اباسين او آمو او دجلې تر منځ د خلکو عام دين وو، او په هر ځای کښي اورتونونه وو، نو دغه (انگ) د اکثرو ښارو په پای کښي دلالت کوي، چي هغه ځايونه د آتشکدې او معبد په نامه مشهور شوي دي.

په پښتو کښي (انگ)

په پښتو کښي د (انگ) دغه زړه ريښه تر اوسه هم ليدله کيږي: انگار او انگاره ډېر سره او گوټه اور ته وايي، چي د کليمې لومړی جز (انگ) دی، انگل هم په پښتو شور او حدت او تيزي ته وايي، چي د اور صفات دي، د دې کليمې اول جز هم (انگ) دی، او لام له ظرفي اداتو څخه و، لکه بورجل، کتل، زاول، کاول، انگازه هم د تيزی او حدت په مناسبت په اول سر کښي (انگ) لري، انگولا هم د تېز او سوځونکي ږغ دی، ښايي چي د انگريزي Anger (خښم) او Angry (خښمناک) هم د حدت

(۸) يشتها ۲ تا ۱۷۰.

او تېزوالي په مناسبت دغه ريښه ولري، او Angel (فرشته) د رڼا او روښنايي په مناسبت هم له دغي ريښې څخه وي.

د ملا فيض الله کاکړ په شعر کښي دا کلمه عيناً داسي راغلې ده.

زړګی بند کړمه په منځ د پانړو پرانګ
سوځي زړه لکه پيلوځی په بلانګ

دا بلانګ مرکبه کلمه ده، بل (مشتعل، بلېدونکي) انګ (اور يعني) بل اور.

دلته دا خبره هم بايد هېره نه کړو: چي د بغولنګ (سغدي بغدنګ، او د زړې پارسو بغدانګه) د بغ او (انګ) تر مينځ يو (د) هم شته، چي دا دال په پښتو کښي هم کله په لام اوړي لکه: ديوار = ديوال، غربيل = غلبيل او نور، نو دغه نوم په اصل کښي (بغو د انګ) و، او دا (د) د پښتو اضافي دال دی، چي اوس يې موږ تر مضاف اليه دمخه وايو: (د بغو انګ) يعني د (خدای اور) نو د پښتو د ابدال پر اصولو سم، دغه (بغودانګ = بغدنګ) بغولنګ شو. اما ورسته د دغي کليمي (انګ) په (آن) واوښت، او دغه (آن) هم د ځايو په نومو کښي تر اوسه مستعمل دی، مګر دا تحول ورستني دی، مثلاً: ګلران (هرات) شملان (هلمند) بغلان (هغه زوړ بغودنګ) او داسي د ډېر د ځايو نومونه چي آخر ته يې (آن) راځي.

د دې خبري يو بل تاريخي ټينګ دليل هم سته، چي په چيني کتابو کښي د بدخشان نوم تر ميلاد دوه قرنه دمخه (تسه - نګ - لنګ) راغلی، او بيا د (۶۳۰ع) کال په شاوخوا کښي هيوان تسنګ پخپله سفرنامه کښي (پو - تو - جنګ - نه) او بيا په يوان شي کښي (به - ده - هه - شنګ) ذکر سوی دی،[9] چي د (انګ) ټوټه وروسته په (آن) بدله شوې او بدخشان سوی دی.

بل مثال يې دا دی، چي د ګوزګانان په غرو کښي يو ځای سنګ چارک سته چي دغه سنګ هم پخوانو جغرافياوانو (سان) راوړی دی.[10]

له دې څېړني څخه تاسوته ښکاره سوه، چي د بغودنګ يا بغلان درې کليمې (بغو - د - انګ) په پښتو کښي زړې ريښې لري، او اوس هم دا درې سره کليمې مستعملي او ژوندۍ دي، نو دا نوم په خپل پخواني شکل بالکل پښتو دی.

اوس چي تاسوته د بغودنګ، بغولنګ، بغلان زړې ريښې په پښتو کښي ښکاره سوې، نو په زه دا هم ووايم، چي د بغلان د آتشکدې د ليک، نوري ويلي شوي کليمې هم پښتو دي.

---

[9] په چيني کتابو کښي د منځنيو پېړيو پلټني، د پترچ مېدد تاليف، د لندن طبع ۱۸۸۷م.

[10] اصطخری، ص ۲۷۰، حدودالعالم ص ۱۹ تا ۶۰.

کیږدو - مې:

دا کلمه هم دوې توټې ده: کیر دو - م له (کیردو) څخه په مړ صوتي تغیر اوسنۍ پښتو (کړی دی) جوړیږي، دا نکته مه هېروئ: چې پښتانه د صوتي حروفو په تلفظ کښي ډېر سره مختلف دي، خو زما په خیال هغه تلفظ چې د غرو پښتانه یعني اپریدي او وزیر او مسید او وردگ یې کوي. پخواني تلفظ ته نږدې دي، ښارو ته نږدې ژبې ډېري مهذبې او تراشلي سوي دي، د بیستون د کتیبې د صوتي حروفو تلفظ هم د دغو قبیلو تلفظ ته نږدې و، او د بغلان د لیک د ږغیزو توریو ږغونه هم دغسي دي.

(کړی دی) د غرو پښتانه تر اوسه هم په مختلفو لهجو ادا کوي: کاکړان وایي: (کړې ده) ځیني پښتانه یې (کیړده - کیړایي دو - کیړیه ده) او ځیني یې کټ مټ هغه (کیږدو) وایي.

وروستنۍ (مې) منفصل فاعلي ضمیر دی، چې هم په پښتو کښي ژوندی او مستعمل دی، او تر مفعول وروسته راځي، نو (کیږدومې) کټ مټ پښتو فعل دی، او ټوله جمله داسي کیږي: کیږدومي بغولنګ = کړی دی مي بغلان.

دا خبره هم واورئ: د کړل = کول فعل په پښتو کښي ډېري معناوي لري، چې یوه زړه معنا یې هم (جوړول، ابادول، تعمیر) ده، کاکړان وایي: سنک هلته بورجل وکاوه، یعني

سنک هلته برج جوړ کړ، کندهاریان وایي: میرو په ښار کښي کور کړی دی، یعني په ښار کښې کور اباد کړی دی.

د (کړل) په ریښه کښي د اوستا (کر) او د پهلوي او فارسي (کردن) ورسره نږدې دی،او د ابادولو او تعمیر معنا له پخوا پکښي پرته ده، د خرده اوستا په اتش بهرام نیایش (۲۰ فقره) کښي د آتشکدو، په نومو کښي (مینیو کردو) هم راغلې ده،[۱۱] مینیو یا مینو (د پښتو د منل له ریښې څخه) د فارسي (خرد) معنا لري،[۱۲] او کردو هم کټ مټ دغه (کیردو) ده، چې د اباد کړي او جوړ کړي معنا ورکوي، او دغه آتشکده، مینیو اباده کړې وه.

په زړه پارسو او پهلوي هم (کرته، کرد) د ښارو په نومو کښي د ابادکړي په معنا، مثلاً پارسه کرته (بازار کاد، او یوناني پرس پولیس په فارس کښي) او نور ښارونه لکه بلاش کرد، خسروکرد، یزدکرد، بغکرد[۱۳] چې معنا یې هغه اباد کړی دی.

د اسلامي عصر په لومړنیو پیړیو کښي چې اوسنۍ فارسي له پهلوي څخه زیږېده هم (کردن) د جوړولو او ساختن په معنا کله کله استعمالېده، مثلاً خواجه عبدالله انصاري هروي

---

[۱۱] خرده اوستا، د پور داؤد ترجمه، ص ۱۳۷، د بمبی طبع.

[۱۲] یسنا (۱ تا ۲۰) د پور داؤد ترجمه، او مزدیسنا و شعر فارسي د دکتور معین تالیف، ص ۳۰۱.

[۱۳] سبک شناسي ۱ تا ۳۱.

ليکي: يوه ترسا امير، چي د شام په رمله کښي و، له صوفيانو څخه يې پوښتنه وکړه، چي: شمارا جای هست کی انجا فراهم ايند؟ گفت نه - گفت: من شمارا جای کنم، تابا يکديگر انجا فراهم ايید، ان خانقاه رمله بکرد.[۱۴]

دلته هم د کنم او بکرد دواړه د ابادولو په معنا دي.

نو د بغلان د کتيبې کيردومي بغولنگ، هم د پښتو (کړی دی می بغلان) دی، يعني اباد کړی مي دی بغلان او جوړ کړی مي دی بغلان.

په دې جمله کښي (مي) منفصل فاعلي ضمير، موږ ته د ژبې پخوانی گرامري شکل هم رابښيي، چي تر اوسه هم ځيني پښتانه قبايل دغه (مي) کټ مټ دغسي استعمالوي، يعني د فعل په مينځ کښي نه راولي، بلکې په اخر کښي وايي.

ځکه چي تر اوسه ټوله دا پيدا سوي کتيبې نه دي لوستي سوي، ښايي چي د ټولو تر تحليل او لوستني وروسته، ځيني نور حقايق هم ځرگند سي، خو د دغو اوسنيو الفاظو څخه په لوړو دلايلو، موږ د پښتو بولگه ايستلای سو، او وايو، ښايي چي د پښتونخوا د دغو شاهي کورنيو ژبه به پښتو وه.

[۱۴] طبقات الصوفيه، د استنبول خطي نسخه.

(۲) د روزگان ډبرليک

دوهم دليل چي موږ ته د پښتو ځرک، د دغو شاهانو په کورنيو کښي راکوي، د دوی نومونه دي، مثلاً يوه کورنۍ شاهان چي د هيوان تسنگ چيني سياح په وخت (۶۳۰م) او دوو کونگ بل چيني سياح (۷۶۰م) په عصر کښي پر گندهارا او اټک تر ټيکسلا پوري مسلط وو "کشتريان" دي، چي دا نوم د پوهاند مارکوارټ په قول (کشه تريه) او په زړه پارسو او سنسکرت کښي هم وو.[۱۵]

لکه چي ما په مفصل ډول، د دې کليمې شرح د پښتو ادبياتو په لومړي ټوک کښي کړې ده، اصل يې د پښتو (کښه توره) او د پير روښان د خيرالبيان په ډول (تور کښ) دی[۱۶] او له دغو څخه د يوه پاچا نوم (لکه تورمان) و، لکه تورمن يعني شمشيرزن، پښتو نوم دی.

نور برهمني پاچهان چي د مسيحي اوومي پېړۍ په اوله برخه کښي پر کابل او د هغه پر نژدو ځمکو حکمرانان وو، دا دي:

[۱۵] اسلامک انسايکلو پيډيا ۱ تا ۶۴۳ د ايران شهر په حواله.

[۱۶] وروسته به د پښتو بيت په شرح کښي د دې کليمې تفصيل راسي.

کلر: مشهور په للیه - نوم یې کوي لر دی، یعني کوي او هوښیاري او سرداري لرونکی، (د کوی په وروسته وکړم) اما للیه د پښتو لالا او د مشر لقب دی - تر اوسه هم هر هندو ته مجازاً لالا وایي.

سامند: لومړی جز یې (سا) په ساهو کښې سته، چې په مسکوکاتو کښې (ساها) هم راغلی دی. دویم جز له (مندل) څخه دی، یعني سامیدونکی، چې سامنته هم کښل سوی دی.

کمرو یا کملو: دی په لام اوښتی دی، یعني رنګین او رعنا او ښایسته، چې تر اوسه هم کمرو نوم په پښتو کښې سته، یوه پښتو ناره ده:

کمره میر ولاړه پر ډبره
راسه خولګی راکه
نا امېده سي د لوی باري له دره

جیه پاله: خیه = زئی پالونکي، یعني قوم پالونکی یا ژوند پالونکی.

اننده پاله: انند یعني عیش پالونکی، خوشحال خان وایي:

خو به غم د مال و ملک، د دین و دل کړم
چې لا ستا له غمه روغ ګرځم انند دی

(ص ۴۱۳)

تروجن پاله: تروجن پالونکی، یعني توریالی پالونکی.

سپاله پتي: سپاه له پت ساتونکی او د لشکر پتي او مشر، د فارسي سپهبد.[۱۷]

پدمه: په دمه یعني په شوکت او دمدمه او مجلل او شوکتماب.

خودو یه که: د اېریدو خدویې او د تجلیل کاف، خدایک.

ونرکه: ورک د (ور) یعني فاتح تجلیلي مصغر.

د دغو پاچهانو فقط نومونه له سکو څخه معلوم سوي دي.[۱۸]

هم په دغو وختو کښې چې د لوی کوی شوانګ (کوشان) انحطاط د دریمي مسیحي پېړۍ په اوایلو کښې شروع کېده، په باختر کښې، کیدارا، د کوچنو کوشانیانو د سلطنت سته تینګه کړه، (کوی) د پښتو په ادب کښې (کاوه) راغلی دی، چې په ویدا کښې د سردار او پوه او دانا، او په اوستا کښې د پیشوا معناوي لري[۱۹] دا لغت د اکثرو زړو نومو په سر کښې وو، لکه کوشان، کیخسرو، کاوه او نور، نو کیدار هم (کي دار - کي لار - کي لرونکی یعني سردار او پیشوا او هوښیار) و، چې دا کلمه تر اوسه هم د نورستاني خلقو په ژبه کښې (کتور)

[۱۷] د پتې شرح وګورئ: د پښتو ادبیاتو لومړی ټوک، ص ۷۵.
[۱۸] د اسلامک انسایکلو پیډیا د افغانستان آرتیکل، د لنګورت ډیمز سکه شناس په قلم.
[۱۹] تفصیل یې وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی ټوک ص ۱۰۲.

پاته ده[20] او د کندهار د غربي خوا د غره پر سر چي کومي زړې ابادۍ دي، هغه (کیتور) بولي، ملا عبدالباقي کاکړ وايي:

پــــر کیتـــــور بانـــــدي وخیـــــژه
ځـــــو دي دیدشـــــي ننـــــدارې دي

د کیـدار نـوم خـو پښتـو دی، مگـر د ده یـو زوی (پیـرو) نومیده[21] چي (پیرو، پیرا، پیر، پیرک) نومونه تراوسه په پښتو کښي سته.

تـر دغـو شـاهانو وروستـه چي په (۴۲۵) عیسـوي کـال د هفتالیو (اَبدالیو) دولت جوړ شو، د دوی لوی پادشاه (اخشنور) و، (۴۶۰) چي د ده نوم پـه خدایي نـامو او عربي کتـابو کښـي اخشنوار، اخشوان یا خشنواز راغلی دی، خو د کریستن سن په قول د دې کلیمي اصل له خشیون سره نښلي، چي په سغدي کښي د پادشاه په معنا و.[22]

د افغانستان د تاریخ لیکوال ښاغلی کهزاد وایي: چي دا احشنور، پر گهر، معنا لري[23] خو ده د کلیمي تجزیه او شرح نده کړې. چي دا معنا له کومه راوتلې ده؟

(20) د چارلس میسن سفرنامه ۱ تا ۲۳۲ د لندن طبع ۱۸۴۲.
(21) د افغانستان تاریخ ۲ تا ۴۳۷.
(22) ساسانیان، ص ۳۸۵ د میولر د متون سغدي ۱ تا ۱۰۸ په حواله.
(23) تاریخ افغانستان ۲ تا ۴۵۷.

او پر کوم فیلا لوژی تحلیل بناده؟ او څکه چي ده کوم علمي دلیل ندی پیش کړی، نو قول یې سندیت نه لري.

خو د کریستن سن هالینډي پوهاند خبره سمه ښکاري.

او دا کلمه داسي تجزیه کیږي: خش = کش = کښ د هغه قدیم کش تري = کښ توري ریښې څخه دی، چي اخشن = خشن = کښن ځني جوړ شوی دی، دوهم جز یې (وړ = ونړ) دی، چي په پښتو فاتح او وړونکی دی، نو کښنوړ = کښنونړ = خشیون = اخشنور تولـه یوې ریښې ته ورځي، چي معنا په پښتو، کښ وړ، یعني کشتریه فاتح (تور کښ فاتح) ده، او د دې (تور کښ وړ) پاچا ځنگونه او فتوحات لـه ساساني فیروز شاه سره مشهور دي.[24]

د دغو هفتالو (ابدالو) څخه چي په زابل کښي پاچهان وو، او په سکو کښي ځانونه جاولی = زاولی بولي، تورامانا (توره مـن) او د ده زوی مهراکولا (میرکهول، لمر کهول) د (۵۰۰ع) په شاوخوا کښي د هند مشهور فاتحان دي.

دغه مهرا کولا د ابدالیو مشهور فاتح، دوې کتیبې لري، چي د کندهار په شمالي (۴۰) میلي روزگان کښي د شالی په دره کښي پر ډبرو لیکلي سوي دي.

د آکسفورډ د پوهنتون د تاریخ استاد ښاغلی بیور دغه کتیبې کتلي. او یوه مقاله یې د پیښور موزیم په مجله کښي پر

(24) ساسانیان، ص ۳۸۴.

igital Library

لیکلې ده، دی وایي: دغه د روزګان کتیبې له هغو درو نورو هفتالی لیکنو سره چې په توچي (وزیرستان) کښې پیدا سوي، او اوس د پېښور په میوزیم کښې خوندي دی، ډېر مشابهت لري. خو تر اوسه دغه د وزیرستان لیکنې ندي لوستلي شوي. خو یوه له دغو څخه په منګولي خط او بله په یوناني خط ده، او دوې په دوو ژبو دي.

د پښتو موزیم نمبر ۴۱ وزیرستاني کتیبه په کوفي رسم الخط ځیني عربي کلمات هم لري، چې (الله جل جلاله) او (محمد ﷺ) پکښې ښکاري، او نور منګولي توري دي.

پروفیسر بیور وایي: د روزګان یوه ډبره چې ښه روښانه ده، په یوناني رسم الخط دا الفاظ پکښې لیدل کیږي:

"باګوس شاهو زاولو مهروز کی"

بیور وایي: دغه پاچا چې نوم یې دلته راغلی دی، هغه د هون پاچا مهرا کولا به وي، چې د (۵۰۰ع) په خوا و شا کښې پاچهي لرله، او د ده اصلي نوم لا تراوسه نه دی معلوم چې څه و؟ د دې الفاظو ترجمه دا ده:

"خدای مقدس پادشاه زابلی مهرا" [۲۵]

اوس موږ دا الفاظ په ژوره کتنه ګورو، چې څنګه دي؟

۱. باګو هغه بګه، بغه او د پښتو بګ دی، چې معنی یې عظیم او خدای ده (شرح یې د بغلان په کلمه کښې تېره

[۲۵] د پېښور موزیم مجله، دسمبر ۱۹۵۳م.

سوه) پس له دې کلیمې (س) لیدل کیږي، چې ښاغلي بیور (ری) ورسره زیاتوي، او کلمه (سری) لولي، مګر ښایي چې دغه (س) د (باګو) سره یو ځای، او کلمه (باګوس) (باګویس = باګویز) وي، او دا پښتو (ایز = ایځ = ایس) د نسبت لاحقه Supplix ده، چې معنا یې کیږي: (خدای، الهی، مقدس).

۲. شاهو یا ساهو په پښتو کښې سته، چې کله علم وي او کله صفت. وایي چې دغه کلمه او شاه او شار او شیر او شهر ټول له قدیمي کشتریه کښ تور څخه راوتلی دی[۲۶] چې شار د غرجستان او شیر د بامیان او پاچهانو القاب وو[۲۷] او د زابل او کابل د پاچهانو معاصر وو، په پښتو کښې تراوسه شاهوزی او شاهو خیل سته.[۲۸]

۳. زاولو منسوبه کلمه ده زاول ته، چې جاول او جاوله هم تلفظ کېده، او زابل یا زابلستان له غزني څخه د هلمند تر غاړو پورې ځمکه وه، او دغه اوسنی جاغوری او اجرستان او روزګان یې مرکزي سیمې وې، چې کتیبه هم په دره شالي کښې ده، چې له کندهاره د روزګان لار

[۲۶] ایرانشهر د مارکوارټ تالیف.

[۲۷] ابن خرداذ به ص ۳۹ د لندن طبع ۱۳۰۶ه تاریخ الیعقوبي ۳ تا ۱۳۱.

[۲۸] وګورئ: مخزن افغاني د نعمت الله او حیات افغاني او صولت افغاني.

Digital Library

اجرستان او جاغوري او غزني ته پر دغه دره ځي[29] دا
د نسبت (و) اوس هم د پښتو په ځينو صفاتو کښي سته،
لکه خپته - خپتيو، بريت - برېتو، غوږ - غوږو، خو په
مکاني نسبت کښي اوس نه راځي.

۴. بله کلمه په دې کتيبه کښي مهروزکي Mihrozki ده.
چي د بيور په خيال دا نوم هغه، مهرا کولا، دی.
ما د پښتو ادبياتو په لومړي ټوک (ص۷۵) کښي
تفصيل ليکلی وو، چي کولا په ويدي ژبه د کورنۍ او خاندان
معنا لري. اوس موږ (کهول يا کول يا کاله) ورته وايو. دا کلمه
د شيخ رضي او شيخ نصر لودی په شعر کښي (کهاله) او د
سليمان ماکو په تذکره (۶۱۲هـ) کښي کول وه[30] پښتانه تراوسه
هم وايي: پايند کول (خاندان پاينده) مامد کهول (خاندان
محمدزی).

امامهر هم په پښتو (مير، مر، لمر، نور) دی د لورلايي
ترينان تراوسه هم لمر (مير) بولي، نو مهرا کولا = ميرکول = د
لمر کهول = د لمر له خاندانه دي، دا نوم تراوسه هم په پښتو
کښي ډېر مستعمل دي: لکه ميرخان، ميرو، ميرا (مونث:
مورا) او هغه زوړ ميرکهول هم اوس ميرگل شوی، او زوړ مفهوم

(۲۹) اريانا، شماره (۶۱) زما مقاله "زوال، کاول".
(۳۰) وگورئ: پټه خزانه، ص ۷۱، پښتانه شعراء لومړی ټوک ص ۶۵.

يې له اذهانو څخه وتلی دی. شاه گل (شاه کهول) او ماه گل
(مهاکهول) هم دغه ريښې لري.

مگر دلته بايد دا خبره هم وڅېړو: هغه زوړ (مهراکولا)
چي په سنسکريت کښي هم و، او د دې کورنۍ پر مسکو کاتو
ليکلي دي، څنگه دلته (مهروزکی) سو؟

دا مشکل هم پښتو په ښه ډول حل کوي: په پښتو کښي
له پخوا څخه يو بل نوم دغسي سته (ميرويس) چي د مردان په
سيمه کښي د پېښور شمال مشرقي خواته يوځای (ميرويس)
سته، او د هوتکو مشهور مشر ميرويس خان کندهاری خو هر
څوک پېژني.

دا نوم هم د پخوانو يادگار دی، او پښتانه يې تجليلاً
مصغر کوي، ميروسکی، ميروڅکی وايي، او دا شکل کټ مټ
هغه دی، چي د روزگان پر ډبرليک سته.

مير هغه مهر، لمر، آفتاب دی، ويس يا ويسه يا ويسيا
د کلي، قبيلې، کورنۍ په معنا په سنسکريت او اوستا کښي
هم وو، (ويس پتي) د کورنۍ پتي او ساتونکی وو[31] او د گيگر
الماني محقق په قول په ريگويدا کښي هم ويس (ټبر، کورنۍ)
ته ويل کېده[32] نو ميرويس هم کټ مټ هغه (مهراکولا) او مير

(۳۱) کيمبرج هستري آف انډيا ۱ تا ۹۱
(۳۲) د شرقي ايرانيانو تمدن ۱ تا ۲۶۶ د دې کليمې تفصيل وگورئ: تاريخ ادبيات پښتو ۱ تا ۷۷.

Digital Library

کول دی، چې معنا یې هغه د لمر کورنۍ ده، او میروسکی د دې کلیمې تصغیر دی، چې داسې تجلیلي مصغرات پخوا ډېر وو، او شرح به یې وروسته وسي.

له دې لیکنې څخه داسې ښکاري: چې مهروسکی = میرویس = میرکهول = میرکولا (میراګل د پښتنو هغتالیو (ابدالیو) یو خدای او مقدس پاچا وو، او دوی هغه وخت خپل پاچا ته د تقدس په نظر کاته، او القاب یې (خدای، الهي) وو.[۳۳]

دا چې زه دغه کتیبه پښتو ته نږدې بولم، یو بل ګرامري دلیل هم لري، د دغو کلیماتو ترکیب او نښلونه د پښتو پر اصولو سمه ده، تر اوسه هم د پښتو ګرامر یوه مسلمه قاعده دا ده: چې صفت یا صفات تر موصوف دمخه راځي، خو په فارسي کښې دا قاعده بالعکس ده، په پښتو وایو: تور آس، چې په فارسي "اسپ سیاه" ورته وایي.

(۳۳) د دې کتیبې تفصیل د بیور د مقالې په فارسي ترجمه کښې ولولئ، سروش د کراچي طبع ۱۴ اګست ۱۹۵۹م، د دې ډېرلیک پر لوړه خوا یو څو عربي توري هم ښکاري، چې (حسن) یې لوستل کېږي، خو بله کلمه هم خرپول یا خرپوست ښکاري، ګمان کوم چې دا به هغه ملک تاج الدین حسن سالار خرپوست وي، چې د غور د تولک حکمران و، او په (۶۲۱هـ) قاضي منهاج سراج د ده په امر اسفزار ته تللی و، (طبقات ناصري ۱ تا ۶۹۸) مګر دا توري ښایي چې تر ۶۰۰هـ وروسته لیکل شوي وي، ځکه چې د خط ډول یې د دغو وختو دی.

په دغه کتیبه کښې هم ټول صفات ترخپل موصوف دمخه دي:

"خدای شاه زاولي میروڅکی"

درې صفته ترخپل موصوف دمخه دي، او داهم ښایي چې د ژبې د ساختمان اثر وي، د دغې کتیبې په مقابله کښې د بغ دت بن بغ کرت، د پارس د یو شاه (۲۲۰ق م) د سکې لیک وګورئ، چې صفات ټوله تر موصوف وروسته دي.

"بغ دت، پر ترکه، زی بغی، بغ کرت"[۳۴]

یعني: بغ دت (بغداد، د شاه نوم) پر ترکه (د کورنۍ نوم) زی (از یعني زوی) بغی بغکرت (خدای بغکرت، چې د پلار نوم یې دی).

دا وو زموږ هغه دلایل چې د پښتو څرک مو د اسلام په لومړیو زمانو کښې ځنې وایستلې، اوس به نو راسو خپل اصلي مطلب ته چې د لویکانو یا لاویکانو کورنۍ ده.

لویکان څوک وو؟

د دې کورنۍ تاریخ هم لکه هغه نوري کورنۍ، ډېر څرګند نه دی، فقط د (لویک یا لاویک) نوم ذکر سوی دی.

لنګورته ډېر مشهور انګلیسي سکه شناس مورخ لیکي:

(۳۴) سبک شناسي ۱ تا ۱۳۰ د تهران طبع.

Digital Library

د (۲۶۰هـ) په شاوخوا کښي د غزني محلي حکمران (شاه لاویک) بلل کېده، خو د ده شخصیت مجهول دی. د کابل د هندو شاهانو سره متحد و. او دا گمان کیږي چي دی به هم هندو و. بیا نو بلکاتګین د سامانیانو له خوا پر غزني غالب شو. او په (۳۵۹هـ) یې لومړی پلا دلته سکه ووهله. تر "بلکا" وروسته "پیری" د غزني پاچا سو. چي د "لاویک" او د کابل هندوشاه سره متحد وو. خو چي سبکتګین په (۳۶۷هـ) له پروانه پر ده حمله وکړه. غزني یې څني وینو.(۳۵)

دغه "لویک" یو سړی نه و. بلکي لویه کورنۍ وه. چي په غزني او ګردیز او نورو شاوخوا ځایو کښي سلطنت کاوه. او د کابل شاهانو او د زاول د رتبیلانو سره متحد وو. او مؤرخانو یې ذکر داسي کړی دی:

(۱)

ابو سعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود ګردېزی. چي د (۴۴۰هـ) په شاوخوا کښي ژوندی و. د یعقوب لیث صفاري په احوال کښي داسي لیکي:

"یعقوب غزني ویناوه. او بیا ګردېز (ګردیس) ته ولاړ. او د ابو منصور افلح بن محمد بن خاقان. د ګردیز له امیر سره یې جنګ وکړ. خو دې امیر لس زره درهمه ججه ومنله. بیا نو

(۳۵) اسلامک انسایکلو پیدیا. د لندن طبع ۲ تا ۱۵۴

یعقوب بلخ په (۲۵۶هـ) کال ونیو. او د هغه ځای نوشاد (نوشار) یې وران کړ".(۳۶)

دغه افلح د ګردیز امیر هم له دغو "لویکانو" د کورنۍ و. چي شرح په یې وروسته راسي.

(۲)

د نظام الملک په سیاست نامه کښي چي د (۴۸۵هـ) تالیف ده. د الپتګین جنګونه له کابلي او غزنوي امیرانو سره راوړي او وایي چي الپتګین د بامیان له امیر سره چي (شیرباریک) نومیده جنګ وکړ. او دغه شیر یې ونیو بیا یې نو وباخښه. وروسته یې پر کابل حمله وکړه. او د کابلشاه زوی یې ونیو. دا د کابل شهزاده د "لویک" زوم و. او د غزنین امیر "لویک" هم وتښتېد. سرخس ته ولاړ.(۳۷)

له دې روایته ښه معلومیږي. چي د دې کورنۍ نوم (لویک) و. او د دوی خپلوي له کابلشاهانو سره هم ښکاري. الپتګین په (۳۵۱هـ) غزني له "لویک" څخه نیولی و. او بیا چي په (۳۵۲هـ) دی مړ سو. او زوی یې اسحاق د غزني پاچا سو نو "لویک" بیا پر غزني حمله وکړه. خو ساماني پاچا. منصور بن نوح د اسحاق په مرسته و. نو غزني بیرته اسحاق ونیو.

(۳۶) زین الاخبار. ص ۶ د تهران طبع.
(۳۷) سیاست نامه، ص ۱۲۲ د تهران طبع.

د اسحاق تر مرگ وروسته په (۳۶۵هـ) امیر "پیری" د ده پرځای پر غزني کښېنوست، مگر د غزني خلکو بیا امیر "لویک" راوغوښت، او لویک د کابلشاه د زوی په کومک پر چرغ (د کابل جنوبي خوا ته د لوگر پر سیمه) حمله وکړه، خو دلته امیر سبکتگین دوی مات کړل، او پخپله په ۲۷ د شعبان (۳۶۶هـ) د غزني پر تخت کښېنوست.[۳۸]

(۳)

منهاج سراج جوزجانی (۶۸۵هـ) د سبکتگین په احوال کښې داسي لیکي: الپتگین غزنی او زاولستان فتح کړه، او امیر "لاویک" یې له غزني څخه ویوست، تر اتوکالو، وروسته چي الپتگین مړ سو، او زوی یې اسحاق پاچا سو، نو دی له "لاویک" سره ونښت خو مات سو او بخارا ته ولاړ، ده له منصور بن نوح څخه کومک واخیست، بیا راغی او غزنی یې ونیو. او تر ده وروسته ملکاتلگین پاچا سو. او تر ملکا وروسته امیرپیري (پری) کښېنوست، خو خلکو بیا "لاویک" راوغوښت، "لاویک" د کابل شهزاده (په کومک) له ځانه سره راوست، مگر

[۳۸] افغانستان تر اسلام وروسته (خطي) ص ۶۹ د حبیبي تالیف، او اسلامک انسایکلو پیډیا لومړی ټوک د افغانستان آرټیکل.

gital Library

په چرخ کښې امیر سبکتگین پر دوی حمله وکړه، او ډېر یې ووژل، دوه پیلان یې هم ځني ونیول.[۳۹]

د طبقات ناصري په مختلفو نسخو کښې دغه نوم "انوک" هم راغلی دی، چي صحیح نه ښکاري، او دغه اخیرنی "لویک" چي په چرخ کښې د سبکتگین له لاسه مات سو، هم په دوو نومو ابوبکر او ابوعلي لاویک بلل سوی دی، او داسي ښکاري چي مسلمان و، خو له دغو درو ډول (لاویک، انوک، لویک) څخه وروستنی املا صحیح ده.

(۴)

محمد بن علي بن محمد بن حسن بن ابوبکر شبانکاره چي مجمع الانساب یې په (۷۲۵هـ) لیکلی دی هسي وایي:

"الپتگین د بامیان تر نیولو وروسته کابل ته راغی. په دې وخت کښې د غزني ملک یو کافر و. چي "لویل" (لویک) نومیده، ده خپل زوی د (۳) زرو لښکرو سره مقابلې ته راواستاوه، خو الپتگین د لویک زوی ونیو، خلعت یې ورکړ، خپل پلار ته یې ولېږه، چي په تا اړه نه لرم، د هندوستان غزا له ځم. خو هغه کافر سلامي نه سو، نو الپتگین هم غزنی محاصره کړ. پس له دوو میاشتو یې ونیو. او تر څلورو میاشتو وروسته "لویک" او د ده زوی چي د غزني په کلا کښې وو. ونیول سوه،

[۳۹] طبقات ناصري ۱ تا ۲۶۸ د حبیبي طبع، کوټه.

مگر چي دوی ظاهراً مسلمان شول، نو الپتگین هم ایله کړل، خو د دوی زړه پاک نه وو، هندوستان ته وتښتېدل او له هغه ځایه یې لښکر راوست، د دې پلا الپتگین د دوی مقابلې ته سبکتگین ورولېږه، او دوی یې مات کړل. د ېرش پیله یې هم ځني ونیول، او "لویک" وتښتېد.

دا انتخاب د مجمع الانساب له یوې قلمي نسخې څخه دی، چي د "لویک" پرځای یې د غزني د ملک نوم "لویل" هم لیکلی دی، مگر دا نوم هم کاتبانو مسخ کړی دی، چي اصل یې هغه "لویک" و.

دا نوم د پښتو (لوی) تجلیلي مصغر دی، چي په مختلفو لهجو کښې ږغیز توری اوړي: (لوی، لوای، لاوی، ل وی) ویل کیږي، د طبقات ناصري لاویک او د سیاست نامي لویک دواړه صحیح دي، او د یوې کلیمې دوې لهجې دي، مگر (انوک) ښایي چي د کاتبانو غلطي وي.[40]

[40] دا تاریخي پښتو کلمه (لویک) هر کله ناپوهو کاتبانو د نابلدۍ په سبب مسخ کړې او رنگ رنگ یې لیکلې ده، د دهلي د سلطان ناصرالدین محمود په دربار کښې یو مشهور فارسي ملک الکلام فخرالملک عمیدالدین لویکی مستوفي جمیع ممالک هندوستان (متولد ۶۰۱هـ متوفي تر ۶۸۳هـ دمخه) تېر سوی دی، چي د دغي لویکي کورنۍ له پاتو خلکو څخه و، او د ټول هند مستوفي الممالک هم و، او پخپل عصر کښې عمید "لویکي" بلل کېده، مگر دا کلمه هم کاتبانو مسخ کړه، او په کتابو او تذکرو کښې نونکي، تولکي، بومکي، لوبکي، دیلمي وکښله سوه (وگورئ: بزم مملوکیه ص۲۰۳ او د فارسي قدیم شعرا د دکتور اقبال حسین تالیف) د منتخب التواریخ مؤلف عبدالقادر بن ملوکشاه بداوني خو دغه

لوي په پښتو عظیم او بزرگ او مشر او سردار ته وایي، اوس هم لویان د قوم مشران او سرداران بولي. او دا هم لکه رتبیل او شیر او کیدار او کشتري د کورنی لقب او تجلیلي نوم و.

وروسته چي د لویک پښتو شعر راوړم، تاسي ته به ښکاره سي، چي په هغه کښي لویان، لویا هم راغلي دي، او دا نوم (لویک) د (لوی) تصغیر دی، چي دا تصغیر هم په پخوانو زمانو کښي عام رسم و، او خاص بیا د شاهي کورینو په نومو کښي رواج و.

د پختیا پښتانه تراوسه هم د افغانستان شاهي کورنۍ پایندک یا پایندک کهول بولي، ځکه چي دوی د سردار پاینده خان له اولادې څخه دي.

کلمه صحیحه (لویکي) لیکلې وه، مگر د منتخب په چاپي نسخه (د کلکتې طبع ۱۸۶۸م) په اول جلد ۷۰ صفحه کښي تولکي، او په ۹۶ صفحه کښي نونکي، او په دریمه صفحه کښي لویکي چاپ سوه.

په کراچي کښي د ښاغلي دکتور کرنل رشید سره یوه د منتخب التواریخ مصوره صحیحه نسخه سته، چي غالباً د مولف په عصر کښي لیکل شوې ده، هلته پر (۱۵ ورق) باندي په واضح ډول عمید "لویکي" او بیا مگر دا نسبت دغسي لیکلی شوی دی، نو ښکاري چي نورو تذکره نگارانو دا کلمه غلطه لوستې او مسخ کړې ده بعضو پوهانو ویلي دي: چي دا کلمه تولکي ده، او تولک د دیلم یو ښار وو.

صحیحه خبره دا ده، چي نه تولک په دیلم کي وو، او نه عمید تولکي دی، بلکه دا کلمه په صحیح شکل (لویکي) او دا شاعر دغي قدیمي کورنۍ ته منسوب وو، او ځکه چي په هند کښي په سنام کښي اوسېدی، نو سنامي هم بلل شوی دی.

Digital Library

په تاریخي نومو کښي هم دغه تصغیر ډېر دی: بارک، اڅک، سنک، ختک، هوتک، شیتک، د پښتنو د نیکونو درانه نومونه دي، زمرک، شیرک، ببرک، خیرک او داسي نور ډېر نومونه تراوسه هم په پښتنو کښي سته. د سلطان محمود مشهور وزیر حسنک هم دغسي نوم و، د دغو لویکانو زماني ته نږدې ځیني تاریخي نومونه هم داسي وو، مثلاً فور د هندوستان شاه وو،[41] چي د مجمل التواریخ مولف، ملک الملک هندوان بللي دي[42] او البیروني هم په تحقیق ماللهند او فردوسي په شهنامه او رشید الدین په جامع التواریخ کښي هم فور راوړی دی، دا نوم د مهابهارت په ترجمه کښي پرج و، چي پلوتارک یوناني مورخ (پروس) لیکلی، او عربي مورخانو هم فور ملک الهند راوړی دی.[43]

خو ابوالفرج رونی (د لاهور فارسي شاعر) د غزني د یو شاه په مدح کښي وایي:

تیغ تو بقهر بسته باج — ازخیل ختا وخان ایلک
ادرارتو خورده خان و قیصر — مامور تو بوده "رای فورک"[44]

(41) تاریخ بیهقي ۱ تا ۱۰۰.
(42) مجمل التواریخ ص ۱۰۸.
(43) تاریخ الیعقوبي ۱ تا ۱۱۶ طبع نجف ۱۳۵۸هـ.
(44) دیوان روني، ص ۶۵ د تهران طبع ۱۳۰۴ ش.

بل دغسي تجلیلي مصغر نوم مهروز کښي (میرویسک) دی، چي دمخه مو د روزګان د کتیبې په شرح کښي د هغه اصل او کیفیت ولوست. دغسي هم خودویکه (خدایک) هم دمخه ذکر سو، او ابن خرداد به هم د قدیمو شاهانو په نومو کښي غوزک، نیزک، فورک راوړی دی.[45]

نو په دغه ډول لویک هم د لوی تجلیلي مصغر شکل دی، چي د پښتنو د نوم اینښولو له عامه رواجه سره هم سم دی، دا چي دوی شاه ته شاهک یا شاهو وایي، یا بابا ته بابک او بابکو وایي، دا سپکتیا نه ده، بلکې د عزت او احترام او تجلیل او تحبیب علامه ده.

د لویکانو یو پښتو بیت

مرحوم بازمحمد کندهاري قادري چي د کراچي په ملیر کښي خانقاه و، ده د ډېره غازیخان په بلوڅو مریدانو کښي یو فارسي کتاب ګوتی مونډلی و، چي د سر او پای پاڼي یې لوېدلي وې، نو ځکه د کتاب د مولف نوم او د لیکلو تاریخ یې نه وو ښکاره، خو د خط او کاغذ له لیدني څخه ما دا تخمین کاوه، چي باید د (۹۰۰هـ) په شاوخوا کښي لیکلی سوی وي، خط یې اخرنی نسخ و. اکثرو حروفو یې ټکي نه درلودل. هره (چ) په (ج) او پ (ب) او ګ (ک) لیکلي و، او داسي ښکارېده،

(45) المسالک الممالک د ابن خرداد به، ح ۴۱.

Digital Library

چي لیکونکی به یې په ژبه نه پوهېدی، او ډېر کلمات یې مسخ کړي وو، یا دا چي منقول عنها نسخه به دغسي مغلوطه وه.

دا کتابګوټی یو څو حکایات وو، چي موضوع یې د شیخ سرور د کراماتو بیان و، چي اوس یې فقط ۳۳ پاڼي پاته وې.

د کتاب ژبه او د فارسي لیکلو ډول یې داسي و، لکه د غزني او غوري دورې فارسي نثر، چي ښایي د ۶۰۰هـ په حدودو کښي به تالیف سوی و.

د دې کتابګوټي نورو حکایاتو د تاریخ له نظره، کوم اهمیت او قیمت نه لاره، صرف د هغه شیخ د کراماتو حکایات او هغه هم له عقله لیري غرایب او خوارق وو. دا کتاب په ۱۹۵۷م ماته د کتلو لپاره هغه مرحوم راکی، چي تر کتني وروسته مي بیرته ورکړ، نه پوهېږم چي بیا څه سو؟

د دې کتابګوټي پر (۱۵) پاڼي باندي یو حکایت لیکلی وو. چي د تاریخي لحاظه ډېر مهم و. نو هغه ما کټ مټ نقل کړ. او پس له دوو کالو اوږدې مطالعې او پلټنې موفق سوم چي هغه په حقیقي ډول ولولم، او مبهم کلمات یې سم ولیکم.

دلته هغه حکایت لومړی په هغه اصلي املا راوړم، او خپلې څېړني پر زیاتوم، چي زما په فکر د پښتو ادب په تاریخ کښي ډېره بها لري، او یو قیمتي ګران اثر دی.

حکایت (په اصلي املاء)

ابوحامدالراولي را در تاریخ غزنه از حسن صغاني روایت است: که در بلده غزنه بر داب بامبان مسجدیست عظیم، که آنرا مرلت افلخ لویک خواندندی، واین بیحانه عظیم بود، که وحومر لویک برحدمت رسل وکابلساه کرده بود.

جون بسرش خانان به مسلمي آمد، صنم لویک را نیارست شکستن، وانرا دران مرکت بزمین اندر کرد وبتالو سیمینه درنهاد، کابلان ساه خجل این بیت فرستاد بلستان خلجیه که لویک کفت:

بزم کزن سحید لویک لوی انو بویلا لوما
کسه تر ببرا غلوم بلوم مملا تیزیو بملا

خانان باز بکیش هندوان ساه شد، و جون نیسه او افلخ بشاني بنست محانه لویک برکند و مزلت بکرد.

جنین روایت کنند: جون سلطان سخی سرور باین مزلت شد کفت: "بوی صنم شنوم نیک دید و کشف سدس، زمین برکافت و صنم لویک برکشید، درمالوت سیمینه نهاده، انرا بشکست وسیم رابنای مسجد داد وبکرامت ان ولی الله، بوی کفر وهندوی از شهر غزنه برجاست" (ورق ۱۵ خطی)

څکه چي د دې کتابګوټي نوم ماته نه دی معلوم، او نه یې مؤلف څرګند دی، نو زه د موضوع په لحاظ دا کتاب

Digital Library

(کرامات سخي سرور) بولم، او هرځای چي (کرامات) یاد سي، مقصد به دغه کتاب او دغه حکایت وي:

سپړنه

اوس د دې حکایت یوه یوه کلمه سپړم، او تجزیه یې کوم:

۱. ابوحامد؟ دا کنیت ښکاره ویل کیږي، خو زه ابوحامد نه پېژنم چي څوک و؟ د رجالو او تاریخو په کتابو کښي ماته نه سو معلوم.

۲. دوهمه کلمه په اصل کښي (الراولي) ده، چي زما په خیال صحیحه (الزاولي) ده، "زاولْ" یا زابل د غزني د سیمي قدیم نوم و، د الزاولي په نسبت ډېر مولفان او مشاهیر تېر سوي دي، مثلاً قاضي شهاب الدین دولت ابادي مشهور عالم او مفسر د عمرالزاولي لمسی و،[46] او دا هغه قدیم زاول دی، چي د روزګان په ډېر لیک کښي هم راغلی دی، نو ابوحامدزاولی د زابلستان د سیمي سړی و.

۳. تاریخ غزنه؟ په دې نوم کوم کتاب ماته نه سو معلوم، د کتاب شناسۍ اکثره کتابونه ما وکتل، خو د تاریخ غزنه، په نامه کوم کتاب مولفانو نه دی ذکر کړی، او نه ابوحامدزاولی پېژني، ښایي چي دا یو نوم ورکی کتاب

[46] سبحة المرجان ص ۳۹.

او مؤلف وي، چي د هند په مځکه کښي به لیکل سوی وي، ځکه چي حسن صغاني هم د هند یو مشهور عالم او ژبپوهاند و، چي شرح به یې وروسته ولیکم.

یو کتاب د تاریخ ملا محمد غزنوي په نامه پېژنم، چي شیخ عبدالرحمان بن عبدالرسوم چشتي (متوفی۱۰۹۲هـ) دغه کتاب درلود، او ده (۱۰۳۲هـ) پخپل کتاب "مرآة مسعودی" کښي له دغه کتابه اقتباسات وکړل، دی وایي چي ملا محمد غزنوي د سلطان محمود سره هند ته راغلی، او دغه تاریخ یې لیکلی دی.[47]

دا شیخ عبدالرحمان چشتي د هند مشهور مؤلف او د "مرآة الاسرار او مرآة مسعودی" او نورو ډېرو کتابو خاوند او ثقه صوفي دی، چي دروغجن نه ښکاري، او د ده په وخت کښي لا هم تاریخ ملامحمدغزنوي موجود و، چي مرحوم محقق شیراني یې هم ذکر کړی دی.[48]

مگر داسي ښکاري چي د ملامحمد غزنوي تاریخ به له دې تاریخ غزنه څخه بېل وي. ځکه شیخ عبدالرحمان چشتي تصریح کوي، چي ملامحمد د سلطان محمود معاصر و، یعني د (۴۰۰هـ) په شاوخوا کښي به ژوندی و، مگر دغه ابوحامد خو

[47] پرشین لتریچر ۱۰۷۲ د ستوري تالیف، د لندن طبع.
[48] تنقید شعرالعجم ص ۵۷ د دهلي طبع.

Digital Library

لـه حسـن صـاغاني څخـه دا حکايـت اورېـدلی دی، او امـام صاغاني د (۶۰۰هـ) د شاوخوا سړی دی.

۴. حسن صاغاني يا صغاني؟ د لاهور يو خورا لوی عالم او د عربي ژبي امام تېر شوی دی، د کرامات په اصلي نسخه کښي (صنعاني) ليکل شوی، او دا نسبت غلط دی، صحيحه املا يې صاغاني يا صغاني ده، چي د چغاني معرب دی. او دغه چغان يا چغانيان د آمو درياب شمالي خواته يوه لويه سيمه ده.[۴۹]

امام حسن صاغاني (صغاني) په (۵۷۷هـ) په لاهور کښي زېږېدلی. او په غزني او بغداد کښي د علومو تحصيل کړی. او مخصوصاً په عربي ژبه کښي امام و. چي په عراق او مصر او حجاز کښي هم شهرت لاره، او ډېر مولفات لري، دی په (۶۵۰هـ) په بغداد کښي وفات سو، او قبر يې په مکه کښي دی. مشهور تاليفونه يې دا دي: کتاب الشوارد في اللغات، شرح القلادة السمطيه، کتاب المفتعال، کتاب العروض، مشارق الانوار، مصباح الدجي، الشمس المنيره، شرح البخاري، درة السحابه، کتاب الفرايض، العباب الذاخر چي يو عربي ناتمام قاموس دی.[۵۰]

(۴۹) حدود العالم. د تهران طبع.

(۵۰) سبحة المرجان ص ۲۸، تذکره علمای هند، ص ۴۸، بزم مملوکيه ص ۲۸

د کرامات په دغه حکايت کښي چي د حسن صغاني څخه رانقل سوی دی دا ثابتېږي، چي دغه کتاب پس له (۶۰۰هـ) تاليف شوی دی، ځکه چي دغه وخت د حسن صغاني د ژوند زمانه ده.

اما دا چي حسن صغاني د غزني په احوال خبر و، او د ده روايت به ثقه وي که يه؟ د ده خبره له دې سببه پخه ښکاري، چي امام حسن صغاني د خپل علمي تحصيل يوه دوره په غزني کښي تېره کړې، او د غزني په مدرسو کښي يې لوست کړی وو.[۵۱]

د امام صغاني يو ډېر مهم کتاب العباب دی، چي خطي نسخې يې په استانبول کښي دي، او يوه عکسي نسخه يې د کراچي د اسلامي تحقيقاتو په کتب خانه کښي هم سته، امام صاغاني په دې کتاب کښي د عربي لغاتو په مقابل کښي ځيني فارسي کلمات هم راوړي، او وايي چي په "لسان غزنويه" يې دا بولي يا دا، او ما په غزني کښي له خلکو څخه اورېدلي دي.[۵۲]

له دغو خبرو څخه ښکاري: چي امام صاغاني پخپله په غزني کښي اوسېدلی، او د دغه ښار په احوال او ژبه ښه بلد و، نو ځکه د ده روايت ثقه ګڼو.

(۵۱) وګورئ: د حسن صاغاني احوال، معارف اعظم ګړه، ۱۹۵۹م د مولوي عبدالحکيم ليکنه او معجم المطبوعات، ۲-۱۲۸.

(۵۲) د العباب د خطي نسخې عکس.

Digital Library

۵. برداب بامیان؟: دا کلمات هم کاتبانو مسخه کړي دي، زما په خیال یې صحیح دا دي: "بردرب بامیان" یعني د بامیان پر دروازه، چې د غزني ښار پخوا څلور دروازې درلودې، او یوه یې "باب البامیان" وه،[۵۳] داسې ښکاري چې د غزني شمالي دروازه "باب البامیان" یا "درب بامیان" بلله کېده، چې بامیان ته به له دغې دروازې څخه لار تله:

۶. مرلت؟ دا کلمه په دغه حکایت کښې لومړۍ پلا (مرلت) او بیا (مرکت) لیکلې ده، ګمان کوم چې دواړه ډولونه یې غلط دي، او د نسخې د کاتبانو د ناپوهۍ له لاسه مسخه شوي دي، او اصل یې (مزګت) دی د (مسجد یست عظیم) له تعبیره هم دا ښکاري، چې دا کلمه اصلاً (مزګت) وه، او دوه نور شکلونه یې ممسوخ دي.

مزګت په قدیمه فارسي کښې د عربي (مسجد) په معنا راغلی دی، او ښایي چې مسجد هم د دغې کلیمې معرب وي، او د دې کلیمو ریښه هم د پښتو نمزدک او مزدک سره مشترکه ده،[۵۴] چې دا مزدک د پښتو په پخواني ادب کښې د مسجد په

(۵۳) احسن التقاسیم د مقدسي ص ۳۰۳.
(۵۴) شرح یې وګورئ: د پښتو ادب تاریخ ۱ تا ۶۹.

معنا و، او اوس هم د مروتو قبایل مزدک مسجد ته وایي[۵۵] اسدي طوسي د فارسي پخوانی لغت لیکونکی وایي: "مزګت بپارسي مسجد باشد".[۵۶]

۷. افلخ لویک؟ د کرامات د دې حکایت په استناد یو لوی مسجد د غزني د بامیان په دروازه کښې و، چې (مسجد افلخ لویک) یې باله، او دا مسجد لومړۍ پلا د افلخ نیکه (خانان) جوړ کړی وو، او د لویک له کورنۍ څخه لومړۍ پلا دغه (خانان) مسلمان شوي و، خو دی بیرته مرتد سو، او تر ده وروسته بیا د ده لمسی (نبسه) افلخ دا مسجد د غزني د بامیان په دروازه کښې جوړ کړ، او دا ځای دمخه بتخانه وه.

دا افلخ لویک، ظاهراً هغه افلح دی، چې د ده ذکر دمخه ما د زین الاخبار ګردېزي په حواله وکړ، مګر د ګردېزي په خطي نسخه کښې دا نوم افلح بن محمد بن خاقان راغلی دی، چې کنیت یې ابومنصور و.[۵۷]

له دې څخه ښکاري: چې د دغه افلح (افلخ) پلار محمد پوره مسلمان سوی، او اسلامي نوم یې و، مګر د محمد پلار

(۵۵) د مروتو کسرونه، ص ۸۶ د پښتو اکاډمۍ طبع.
(۵۶) لغت فرس ۵۱ د تهران طبع.
(۵۷) زین الاخبار، ص ۶.

Digital Library

خاقان (چي په دې حکایت کښي خانان راغلي دي) او لا بت پرست وو، چي بیا مسلمان، او وروسته بیرته مرتد سو.

که څه هم ګردېزي دغه ابو منصور افلح د لویکانو له کورنۍ څخه نه دی بللی، خو د کرامات روایت دا ښکاره کوي، چي دی هم لویک و.

اما د دې "لویک" نوم د ګردېزي په نسخو کښي افلح، او د کرامات د ناقصي نسخې په املا (افلخ) دی، ښایي چي د ګردیزي ضبط صحیح وي، ځکه چي افلخ نه په عربي نه په پښتو او نه په فارسي کومه معنا لري، او نه داسي نوم بل ځای لیدل سوی دی، ښایي چي د دې کورنۍ د لومړي پلا اسلام قبلولو په مناسبت د ده نوم افلح اېښوول سوی وي، چي د عربي له "فلاح" څخه ریښه لري، او هم ګمان کېږي، چي دا مسجد د غزني د اسلامي زمانې لومړی مسجد و.

۸. بیحانه؟ دا کلمه دوه واره بیحانه او محانه لیکلې شوې ده، چي غالباً بتخانه ده، قرینه یې هم وروسته د "صنم" کلمه ده، چي ګویا دلته دمخه یوه لویه بتخانه وه، او هلته یو لوی بت هم و، چي هغه یې هم "لویک" باله "صنم لویک".

دا نکته مه هېروئ، چي په دغو زمانو کښي شاهانو د معبودانو رنګ مونده لی و، او د دوی مجسمې او بتونه به په بتخانو او معبدو کښي پراته وه، د بغلان په اورتون کښي هم د

شاهانو بتونه او مجسمې ولاړې وې، او د روزګان له کتیبې څخه هم ښکاري چي پاچا، الهی القاب لرله، او خلکو د تقدس په سترګه ورته کتل، نو ښایي چي دغه بت هم د لومړي "لویک" و، چي یو قسم معبود ګڼل کېده، او چي مسلمانان غالب سوه، او خانان یا خاقان مجبوراً مسلمان سو، ده به د خپل سلف بت نه سو ماتولای، نو یې په سیمین تابوت کښي هلته ښخ کړ، چي هم د بت شکنو مسلمانانو له لاسه محفوظ پاته سي، او هم یې خاوري ونه خوري.

۹. وحویر لویک؟ د کرامات په خطي ناقصه نسخه کښي داسي لیکلي دي: خو زه ګمان کوم چي دا کلمه به (وجویر) وي، چي ښایي دا لویک به هم د کابلشاهانو او رتبیلانو معاصر او د دوی له خپلوانو څخه و، د دغه "لویک" په نامه اوس هم یوه لویه سیمه د غزني جنوب غربي خواته پرته ده، چي اجرستان یې بولي او منهاج سراج جوزجاني "وجیر" او "وجیرستان" لیکلې ده، چي په غوري دوره کښي د غوري سلطنت یو مشهور ولایت و،[۵۸] په غزنوي دوره کښي هم یوځای د غزني له سیمو څخه "هجویر" و، چي د کشف المحجوب لیکوال او مشهور صوفي علي بن عثمان هجویري غزنوي (متوفی حدود ۴۹۵هـ) هم دغه ځای ته منسوب و، او په کتاب کښي ځان مکرراً هجویري

[۵۸] طبقات ناصري ۱ ص ۳۹۳، ۳۹۶، ۴۱۶، ۴۳۶ وغیره د حبیبي طبع، کوټه.

غزنوي بولي[۵۹] او د شهزاده دا راشکوه په قول هجویر د غزني له محلاتو څخه و.[۶۰]

نو (وجویر، هجویر، وجیر) د یوه اوسني اجرستان مختلفي املاوي دي چي دا ځای د وجویر لویک په نامه مشهور دی، او تراوسه هم سته، یا ښایي چي دغه نوم قدیم وي، او دغه لویک ورته منسوب دی.

۱۰. بر حدمت رسل وکابلساه؟ دا کلمات هم مسخه سوي دي او صحیح ډول یې داسي و "بر خدمت رتبیل وکابلشاه" یعني وجویر لویک دغه بتخانه د کابلشاه او رتبیل لپاره جوړه کړې وه.

رتبیل د هغو شاهانو عمومي لقب و، چي د دوی سلطنت د عربو د فتوحاتو د وختو په لومړۍ هجري پېړۍ کښي له زابله تر سیستانه رسېدی، او د سبکتګین تر عصره یې دوه نیم قرنه مسلسل په دغو سیمو کښي د اسلامي لښکرو سره جنګونه کول.

داسي ښکاري چي د رتبیلانو او زاولي شاهانو او کابلشاهانو په منځ کښي خپلوي او دوستي وه، ځکه هغه وخت چي چیني سیاح هیون تسنګ زابلستان ته راغی، نو کابلشاه له

(۵۹) کشف المحجوب د لینن ګراډ طبع.
(۶۰) سفینة الاولیا، ص ۵۶ د هند طبع.

igital Library

ده سره تر زابلستانه ولاړ، او بیا بیرته د خپل مملکت سرحداتو ته وګرزېد.

لکه کننګهم چي حسابلی دی، هیون تسنګ له هنده بیرته د اټک او بنو او اپوکین (افغان) پر لار غزني ته په ۲۵ جون ۶۴۳ع کال راورسېد[۶۱] چي د هجري سنې (۲۴ه) کال دی، نو ښایي چي د غزني د لویکانو پاچهي هم د اسلامي هجري سنې په ابتدا کښي شروع سوې وه، چي د سبکتګین تر عصره (۳۶۵ه) موجوده وه.

مګر د رتبیل کلمه مؤرخانو په ډول ډول رانقل کړې او د هر کتاب کاتب بیا هم پسي مسخه کړې ده: رتیل، رتپیل، رتبال، زنبیل، زنیل وغیره، چي د تاریخ سیستان او مجمل التواریخ محشي مرحوم ملک الشعراء بهار خراساني دغه کلمه د فارسي (زنده پیل) څخه جوړه شوې (زنتبیل یا زنبیل) شمېرلې ده.[۶۲]

مګر روارتي وایي: دا نوم د هندي "رنتهبیل" یا "رتن پال" تصحیف دی[۶۳] خو عربي مورخانو لکه بلاذري او یعقوبي او طبري او مسعودي دغه کلمه (رتبیل) ضبط کړې ده، چي د کلیمې اصلي شکل هم دغه دی، او جمع یې رتابله ده، لکه

(۶۱) د هند پخواني جغرافیه ۱ تا ۲۶۶.
(۶۲) د تاریخ سیستان حواشي ص ۹۱ او د مجمل حواشي ص ۴۲۲.
(۶۳) پر افغانستان ځیني یادابنتونه، ص ۶۳.

Digital Library

"قياصره" نمارده، کياسره، فراعنه، تراکمه، افاغنه او نور حتى دا نوم په عربو کښي هم مشهور و، د عربي شاعر فرزدق چي د رتبيلانو معاصر و، د سليمان بن عبد المالک په مدح کښي وايي:

وتراجع الطرداء اذوثقوا　　بالامن من رتبيل والشحر[۶۴]

د دغه بيت په استناد دا نوم يقيناً (رتبيل) و، نه بل څه، چي وروسته عربو دانوم د علم په ډول پر خپلو زامنو هم ايښود، مثلاً رتبيل بن صالح يو مشهور محدث و، چي د ده نوم زبيدى د قاموس په شرح کښي د "الرتبل" تر مادې لاندي راوړى دى[۶۵] او علامه ذهبي له ده څخه ډېر احاديث رانقل کړي دي.[۶۶]

له دغو رواياتو څخه ښکاري، چي د کلمې اصلي شکل هم (رتبيل) و نه بل څه[۶۷] ځکه چي (زنتبيل) په لوړ بيت کښي نه ځائيږي، او د قصيدې وزن ورخرابوي، او که يې (زنبيل) فرض کړو، نو بيا د "الرتبل" په ماده کښي نه راځي، بلکې دغو لغويانو د زنبيل ماده جلا راوړې، او هلته يې زنبيل کوم علم يا لقب نه دى ښوولى.

(۶۴) ديوان الفرزدق ص ۳۲۵، المعرب دجواليقي ص ۱۶۳.
(۶۵) تاج العروس، د الرتبل ماده.
(۶۶) مشتبه النسبه د علامه ذهبي.
(۶۷) تفصيل يې وګورئ: د دکتور بلوڅ مقاله، سروش کراچي، جون ۱۹۵۸م.

ګمان کوم: چي د دغي کلمې اخرنى جز (بيل) به لکه راورټي چي وايي، د هغه "پال" سره نژدې وي، او (رتپيل) به وي، ځکه د قديمو نومو د اخر "پال" له پالل څخه دى، خو پالل او پيلل دواړه د پښتو په لهجو کښي سته، او (رتو) هم په هندي نومو او هم په اوستا کښي ليدل کيږي.

په ګاتها کښي د روحاني مشر او بزرګ مينوي په معنا و، او د زرتشت لپاره هم د صفت په ډول استعمال شوى، او پخپله زرتشت هم ردجهان بلل سوى دى[۶۸] په فارسي کښي هم (رد) د هوښيار او خردمند په معنا و، فردوسي وايي:

بپوشيد درع سياوش رد
زره راګره پر کمر بند زد

او هم دغه کلمه ده، چي په سنسکريت کښي د ميني رب النوع او زهره ستورى او عشق او محبت ته وايي[۶۹]

په پښتو کښي د دې کليمې ريښه په راتو کښي سته، چي د ښځي نوم دى، يعني روحاني محبوبه، او مينوي معشوقه، او د نرو نوم راتګل همدغسي دى (رات = رت = روحاني مشر او محبوب) ګل هغه تاريخي کولا او کهول دى.

(۶۸) فروردين يشت ۱۵۲ بند.
(۶۹) د ډنکن فوربس هندي قاموس ص ۴۲۶.

Digital Library

معنا یې ده: د محبوب مشر له کهوله، خو ملایانو دا نومونه معرب کړي دي: راحتو؟ راحت گل؟

نو د دغه تاریخي لغوي تحلیل په سیوري کښي (رتپیل) ډېر ښکلی پښتو نوم دی، یعنی د عشق پالونکي، مینه ورمشر، یا د میني د رب النوع پالونکی، او عربانو حق درلود، چي دا ښکلی ادبي نوم واخلي او پر خپلو زامنو یې کښیږدي.

۱۱. بسرش خانان؟ د کرامات حکایت د وجویر لویک زوی خانان بولي، او په ناقصه خطي نسخه کښي دا نوم خانان دی، خو د گردېزي د زین الاخبار په خطي دوو نسخو کښي چي اوس په لندن کښي دي، دا نوم لکه دمخه چي وویل سوه خاقان دی، په پښتو کښي د خاقان نوم نه دی رواج، مگر خانان ډېر دی، خاص بیا د رگون او راولسنان په ملاخیلو قبیلو کښي، ښایي چي کاتبانو خانان په گردېزي کښي خاقان کړی وي، چي یو مشهور نوم و.

په هر صورت خانان یا خاقان د "وجویر لویک" زوی و، چي لومړی پلا له دې کورنۍ څخه مسلمان سو، او د غزني د بامیان د دروازې بتخانه یې مسجد کړ، او د لویک بت یې هلته ښخ کړ، خو دی بیرته مرتد سو، په دې جمله کښي (بسرش) د فارسي (پسرش) دی.

۱۲. کابلان ساه؟ چي صحیح یې کابلان شاه دی، او دا د هغه کابلشاه یو بل شکل دی، چي کله کله په ځیني تاریخي کتابو کښي هم دغه شکل راغلی دی، مثلاً ابن خرداد به د شاهانو په سلسله کښي "کابلان شاه" هم یاد وي[۷۰]

۱۳. خجل؟ د کرامات په ناقصه خطي نسخه کښي دغسي لیکلي دي، او داسي ښکاري، چي دا له کابلشاهانو څخه د یوه نوم و، دا نوم د تامل وړ دی، چي اصل یې څه و؟ زه داسي گمان کوم، چي دا نوم (خنچل) و، ځکه چي پخوانو مؤرخانو هم دا نوم راوړی دی: احمد بن واضح یعقوبي (متوفي۲۹۲هـ) لیکي، چي المهدي خلیفه په (۱۶۳هـ) کال ځینو شاهانو ته سفیران واستول، او دوی یې خپل اطاعت ته راوغوښته، چي اکثرو یې د المهدي اطاعت ومانه. یو له دغو شاهانو څخه ملک کابلشاه و، چي دی یې "حنخل" باله.[۷۱]

دا کابلشاه چي د (۱۶۳هـ) په حدود کښي ژوندی و، د یعقوبي په تاریخ کښي د ده نوم (حنحل) دی، چي د کرامات په نسخه کښي (خجل) لیکلی، او دواړه سره لیري نه دي، او داسي ښکاري، چي کاتبانو تصرف پکښي کړی دی.

(۷۰) المسالک الممالک، د ابن خرداذ به، ص ۱۷۰.
(۷۱) تاریخ الیعقوبي ۳ تا ۱۳۱ د نجف طبع ۱۳۵۸ه.

لومړی توری په کرامات کښې (خ) او دوهم په یعقوبي کښې (ن) او دریم (ج) او اخرنی په دواړو کښې لام دی، نو له دې څخه (خجل) جوړېدای سي، چې زما په تخمین به دا کلمه اصلاً (خنچل) وي، ځکه چې په عربي او فارسي قدیمو نسخو کښې د (ج او چ) فرق په رسم الخط کښې نه و.

که دا نوم تجزیه کو، داسي به سي: خن چل، خن د خان مخفف دی، لکه په پښتو کلمه ختنما کښې، دا نوم په کاکړو کښې تر اوسه سته، خان + تما یعني د خان له تومني او پښته څخه، تما پخوانۍ کلمه ده، چې په اوستا کښې هم وه، لکه ګئوتما (د ګئو له تومني = بودا)[۷۲] او مرتم = مردم (مر - تما) یعني د مړو له تومني، چې په اوستا کښې هم (مرته) یعني مردنی و[۷۳] یا سپیین تما چې د زردشت د کورنۍ نوم و.[۷۴]

دغسي نور ډېر کلمات سته چې په اخر کښې تما (تومنه، ختېه، کورنۍ) راغلي ده، نو ختنما هم د خان تومني او د خان له ختې او متکبر او مغرور او اصیل په معنا دی، د پښتو خانګل (خان + کهول) هم کټ مټ دغسي نوم دی.

پر دغه اساس د خنچل لومړی توته هم (خن) د خان مخفف دی، لکه چې ځني پښتانه خانمړي هم خنمړي او خانګل

(۷۲) د دکتور جولیوس کتاب بودا د ۱۹۰۵م طبع.
(۷۳) یشها ۲ تا ۴۲.
(۷۴) یسنا ۱۹.

هم خنګل بولي.

دوهمه توته یې (چل) ده، چې په پښتو طرز، سلوک، رفتار ته وایي، ملا میران کندهاري شاعر ویلي و:

نه په "چل"دعشق پوهېږي نه یې زده دی
لغـــوړن مـــچ دی بونیـــږي رقیـــب

نو "خنچل" یعني د لوړو عالي او خاني سلوک خاوند، چې داسي سړی حتماً باید پښتون او پښتو ژبی وي.

۱۴. بلسان خلجیه که لویک ګفت: دا لویک نه دی معلوم چې نوم یې څه و؟ خو داسي ښکاري چې خنچل کابلشاه، دا بیت د "لویک" له خولې رالېږلی دی، او ښایي چې دغه "لویکْ" له خنچل سره په کابل کښې و. ځکه چې د دې دوو کورنیو خپلوي په تاریخي روایانو کښې دمخه ثابته سوه، نو ممکنه ده، چې دا "لویک" هم د خنچل خپل وي.

اما دلته د غور خبره دا ده: چې "لسان خلجیه" کومه ژبه وه؟ زما سره ډېر تاریخي او ژبني دلایل سته چې خلجي دغه اوسنی غلجي دی، چې له قدیمه د غزني په غرو او رغو کښې اوسي، او د زاولستان پخواني خلک دي، دلته به زه په لنډه یوځو دلیله راوړم چې دا خبره لږ څه ښکاره سي:

خلجي او غلجي یا غلزي په اصل کښې (غرزي =

Digital Library

کوهزاد)[۷۵] یعني د غرو خلک، چي دا کلمه په غرج، غرچه، او غلچه او نورو ډېرو تاریخي کلماتو کښې سته، او کله (غ) په (خ) هم اوړي، او غلجي، خلجي سي.

د هند "خلجیان" چي په پېړیو یې هلته سلطنت کړی دی، دغه پښتانه غلجیان وو، د دوی په نوم ډېر ځایونه هم سته، لکه: خلج (په روزګان کښې) خلج (د هلمند د ناوي)[۷۶] خلج (د غزني) چي یاقوت هم په معجم البلدان(۲ تا ۳۸۱) کښې خلج غزني ته نژدې د زابلستان له سیمو څخه ښودلی دی.

د قبایلو او ځایو په نوموکښې کله (خ) په (غ) اوړي لکه خرخیز - قرغیز او دغور اوسنی ساغر، چي منهاج سراج ساخر ضبط کړی دی، او اصلاً "سورغر" و.[۷۷]

دا خبره چي خلجیان د چنګېزخان د زوم خالج خان له نسله دي، او محمدقاسم فرشته د نظام الدین احمد بخشي هروي له طبقات اکبري رانقل کړې ده[۷۸] تاریخي صحت نه لري، ځکه دا نا ممکنه ده چي پس له (۶۲۰هـ) د چنګېزخان له

[۷۵] د شاهنامي په ملحقاتو کښې د کک کوهزاد حال سته، چي د دغو افغانانو مشر و، او دوی د زابل د سیمو په غرو کښې پراته وو، دغه کوهزاد کټ مټ د (غرزي) فارسي ترجمه ده. (د شهنامې ملحقات ج۵، ص ۳۳)

[۷۶] دا خلج، اصطخري هم د هلمند په ښارو کښې یاد کړی دی (اصطخري، ص ۲۴۵)

[۷۷] طبقات ناصري ۱ تا ۳۸۷ د حبیبي طبع، کوټه.

[۷۸] تاریخ فرشته ۱ تا ۸۸.

عصره بیا تر اوسه په (۶۰۰) کاله کښې د یوه سړي له نسله په میلیونونو خلک او قبایل پیدا سي.

خلجیان یا غلجیان خو دړې قرنه تر چنګېز دمخه په دغو ځایو کښې ساکن وو، او ډېر شهرت یې لاره، د حدودالعالم مؤلف په (۳۷۲هـ) کښې وایي: "د غزني په اطرافو کښې خلج، ترکان (دا کلمه غلطه چاپ شوې ده خلخ) پراته دي. او تر بست او ګوزګان او بلخ او تخارستانه پونده دي، او ورشوي او د خرځایونه او ډېر پسونه لري".[۷۹]

تر ده دمخه بل اسلامي جغرافیاوال ابن خرداذ به (۲۳۰-۲۳۴) هم د خلجیه نوم اخلي، او وایي چي خرلخ تورکان طراز ته نژدې د ژمي هستوګني لري، او هم دوی ته نژدې د خلج (خلجیه) د ژمي ورشوي دي.[۸۰]

ابراهیم بن محمد اصطخري (۳۴۰هـ) وایي:

"خلج یوه ډله تورکان وو، چي خورا پخوا د هند او سیستان تر مینځ د غور شاته راغله، پسونه یې لرل. کالي او ژبه او کړه وړه یې لکه د تورکانو داسي وو"[۸۱]

ځیني مستشرقان په دې عقیده دي، چي دغه غلجي د هفتالیو بقایا دي، مارکوارټ وایي: "خلج یا خولچ د هفتالیو

[۷۹] حدودالعالم، ص ۶۴ د تهران طبع.

[۸۰] ابن خرداد به، ص ۲۸.

[۸۱] اصطخري، ص ۲۴۵.

قبائیلو پاتي برخي دي، چي په شامي کتابو کښي په (۵۵۴م) Khwlas راغلي"[۸۲] او بیا په (۵۶۹ع) کال سفیر ریمرچوس دغه کلمه خولیر راوړې ده. او دا نظریه موږ کټ مټ د محمد بن احمد خوارزمي په کتاب کښي (۳۷۰هـ) هم وینو، دی وایي: خلج او کبجیه[۸۳] تورکان (دا کلمه غلطه کنجینه چاپ شوې ده) د هیاطله له پاتیشونکو څخه دی، چي په تخارستان کښي دشان او شوکت خاوندان وو.[۸۴]

دا خلجیان له افغانانو سره یوځای مؤرخانو یاد کړي دي، او داسي ښکاري چي دوی ډېر سره نژدې او یو قام وو، ابو نصر محمد بن عبدالجبار عتبي (۴۱۵هـ) د سبکتګین په فتوحاتو کښي لیکي: "افغانیه او خلج ده ته ایل او په زور یې په خدمت کښي داخل کړه سوه"[۸۵] چي ابن اثیر هم کټ مټ دغه روایت راوړی دی.[۸۶]

[۸۲] ایرانشهر، تر ۲۵۱ وروسته.

[۸۳] دا د بیهقي کیچي او د منهاج سراج. کوچي. او د عربو قفص، او د شاهنامې د ملحقاتو کوچ، او د ارمني مؤرخ موسس کلن کتوتس: کمچک هفتالیت، او اوسني کوچي دی.

[۸۴] مفاتیح العلوم، ص ۷۲

[۸۵] تاریخ یمیني، ص ۲۶.

[۸۶] الکامل، ۸ تا ۳۴۸.

مینارسکی په صراحت سره وایي: دغه خلج تورکان او د اوسنیو غلجو افغانانو اسلاف وو، او بارتولد او هیګ هم په اسلامي انسائیکلو پیډیا کښي دغسي ویلي دي.[۸۷]

دا خبره یقین ته نژدې ده: چي خلجي یا غلجي او ابدالي به له پخوانو هفتالیانو او زابلي پاچهانو سره نژدېوالی لري، ځکه چي دغه هفتالیان (هیاطله) هم په دغه زابلستان کښي چي اوس هم غلجي او ابدالي اوسي، پاچهان وو، او پر سکو، چي د دې پاچهانو شکلونه کښل سوي دي، هم کټ مټ د دغو اوسني پښتنو کره وره ته ورته دي، جګي پزې، غټې سترګې، ګڼ وېښتان، قوي بدنونه یې عیناً د پښتنو دي، او لکه میسن چي لیکي: د نورستان پخوانو کافرانو مطلق پښتانه پخپله ژبه اودل Odal بلل، چي دا کلمه هغه هفتل (ابدالي) ده (د میسن سفرنامه، صفحه ۸ جلد ۱ طبع لندن ۱۸۴۲ع) احمدشاه ابدالي وایي:

تول‌ه یو دي که غلجي دي که اودلي
ښه هغه چي آئینه د زړه صفا ده

نو خلج یا غلجي د هغو تورکانو او غزانو له نسله نه دي، کوم چي په غزنوي دوره کښي او بیا د سلجوقیانو په زمانو کښي خراسان ته راغلي وو، بلکې تر اسلام دمخه چي کوم

[۸۷] د مینارسکي حواشي پر حدود العالم، ص ۳۴۸ د اکسفورډ طبع.

هفتالي اريائي اقوام په تخارستان او زابلستان کښي وو، زموږ غلجيان به دهغو سره خپلوي لري، او د دې غلجو حملې پر هند د هفتاليو سره شروع سوې، او تر (۸۰۰هـ) پورې دوام لري، چې د دوی غتې شاهنشاهي هم په هند کښي وې، او اسلام يې تر بنګاله خپور کړی و، او د دوی له نومو سره د (خان) لقب هم د (هون) د کليمې اوښتی شکل دی، ځکه چې (هـ) په (خ) اوړي لکه قديم هوارزم، اوسنی خوارزم، د تورکو هانم او زموږ خانم.

د دې خبري لپاره هم موږ تاريخ سندونه لرو: مثلاً د تورکو معروف لغوي محمود کاشغري (۴۶۶هـ) ليکي:

"غزان ۲۴ قبيلي دي، مګر د "خلجيانو" دوې قبيلې په دوی کښي ځانونه نه شميري او بيلي دي".[۸۸]

همدغه مؤرخ د تورکانو په قبايلو کښي د "خلج" يا خلجيانو ذکر کورټ نه کوی، او ځکه چې دی پخپله تورک او په ژبه او عنعناتو يې پوه و، نو د ده قول په دې بابت کښي مستند او قديمتر دی.

محمد بن نجيب بکران (د ۶۰۰هـ حدود) داسي ليکي:

"خلج قومی ازترکان از حدود خلج بحدود زابلستان افتادند ودر نواحی غزنين صحرا يست آنجا مقام کردند، پس بسبب گرمی هوا، لون ايشان متغير گشت وبسياهی مايل شد

(۸۸) ديوان لغات الترک ۳ تا ۳۰۷.

he Digital Library

وزبان نيز تغير پزيرفت ولغتی ديگر گشت، وخلج را مردمان به تصحيف خلج خوانند".[۸۹]

له دې څخه ښه ښکاري، چې دغه خلجيان له تورکي قبايلو څخه په دغه وخت کښي بېل وو، او د خلخ او خلج تر مينځ التباس او تصحيف موجود و، منهاج سراج هم طبقات ناصري کښي د خپل عهد د ډېر ملوک په هند کښي ښيي خو هغه چي تورکان دي، هغه ترک بولي، او هغه چي خلجيان دي، خلجي يې بولي، چي د غور له ګرمسيره هلته تللي او پادشاهي يې جوړي کړي وې، لکه ملک خان خلج، محمد بختيار خلجي، محمد شيران خلجي، علي مردان خلجي، حسام الدين عوض حسين خلجي، عياث الدين خلجي[۹۰] او ډېر نور خلجي مشاهير چي له ترکانو بېل وو، حتی ضياء برنی د هند مؤرخ (د ۷۵۸هـ حدود) پخپل تاريخ فيروز شاهي کښي يو خاص فصل لري، چي بايد شاهي د تورکانو وي، خو هغه وخت چي ملک جلال الدين خلجی د دهلي پر تخت کښېنوست، نو دی ليکي: چي خلک ډېر متاثر وو، چي څنګه يو خلجي د تورکانو پر تخت کښېنستلای سي؟ دلته داسي ليکي:

"ملک خلجيان شهريان را بغايت دشوار نمود"[۹۱]

(۸۹) جهان نامه، ورق ۱۷ خطي، د مينارسکي په حواله.
(۹۰) طبقات ناصري ۱ تا ۴۹۵ وروسته، د حبيبي طبع، کوټه.
(۹۱) تاريخ فيروز شاهي، ص ۱۷۳ د کلکتې طبع.

Digital Library

له دغي خبري څخه هم دا ښکاري: چي خلجیان، تورکان نه وو، که نه وي نو ولي به خلکو د تورکانو د تخت و تاج پر ضیاع افسوس کاوه[۹۲] بلکه دغه خلجیان چي په هند کښي د مدنیت او سلطنت یو ښکلی اثر پر ایښی دی، په اصل او نسب د افغانستان له غلجیانو څخه وو.[۹۳]

بارتولډ وايي:

"له څلورمي هجري پېړۍ څخه موږ خلجیان د افغانستان په جنوب کښي د سیستان او د هند تر منځ وینو، او دوی د هغو ترکانو پښتانه شوي بقایا دي، چي د اصطخري په قول په قدیمو زمانو کښي دلته راغلي وو، او دغه اوسني پښتانه غلجي چي د ترنک او ارغنداو په لوړه وادي کښي اوسي، هم له دغه نسله دي".[۹۴]

نو دغه تورکان چي په قدیمو زمانو کښي زابل ته راغلي وو، هغه هفتالیان (هیاطله، هون) وو، چي یو نیم زرکاله دمخه له پښتنو سره ګډ، او دلته د پښتنو د اکثریت په سبب بالکل پښتانه سوي وو، او کوم وخت چي دوی په هند کښي سلطنتونه جوړ کړل، بالکل پښتانه وو، او پښتنو دغه خپل خلجي ګڼل،

(۹۲) خلجیان تورکان نه وو، د دې تفصیل وګورئ د هند د تاریخ د کانګرس رویداد ۱۹۳۹م.

(۹۳) تذکره بهادران اسلام ۲ تا ۳۳۱.

(۹۴) اسلامي انسائیکلو پیدیا، ۳ تا ۸۷۶.

مثلاً: خوشحال خان خټک، سلطان جلال الدین خلجي (۶۸۹-۶۹۵هـ) په صراحت سره غلجي ګڼي او وايي:

بیا سلطان جلال الدین پر سریر کښېناست
چي په اصل کښي غلجي د ولایت و[۹۵]

له دغو ټولو تاریخي اسنادو څخه دا ثابتیږي، چي خلجیان پښتانه وو، او دغه اوسني د غزني دغرو او رغو غلجیان دي، چي د جهان نامي د مؤلف په قول یې ژبه هم بېله وه، او هغه نو دغه پښتو ده، چي تراوسه هم د ټولو غلجو ژبه ده، او د کرامات په دغه حکایت کښي هم "لسان خلجیه" بلله شوې ده، او د دغه "لویک" ژبه هم پښتو وه، ځکه چي دغه بیت پښتو دی، او وروسته به یې ولولئ:

۱۵. هندوان ساه؟ دا کلمه هندوان شاه ده، په پهلوي او قدیم فارسي ادب کښي هندوان، هند ته ویل کېده[۹۶] د شاهنامې[۹۷] په ملحقاتو کښي چي د زابلي افغانانو او د دوی د مشر کک کوهزاد قصه راغلې ده، داسي وايي:

(۹۵) د خوشحال خان خټک کلیات ص ۶۶۹، د حبیبي طبع، کندهار.

(۹۶) سبک شناسي ۲ تا ۲۷ د تهران طبع.

(۹۷) دا ملحقات د فردوسي نه دي، بلکه کوم بل شاعر پس له (۶۰۰هـ) په شاهنامې پوري نښلولي دي. خو قصې یې بالکل له تاریخي اصالته خالي نه ښکاري.

که نزديک زابل بسه روزه راه — يکی کوه بد سر کشيده بماه
بيکسوی او دشت خرگاه بود — دگردشت زی هندوان راه بود
نسته دران دشت بسيار کوچ — زافغان ولاچين وکرد وبلوچ (۹۸)

دلته مقصد دغه د ارگون او وازي خوا لوی دښت دی، چي د هند خوا ته د گومل او کورم له درو څخه لاري وي، او کوچ هم هغه کېچي او کبجينه دی، چي تراوسه هم غلجيان کوچي بلل کيږي، او دوی کيږدۍ (خرگاه) له دغه دښته د اباسين غاړو ته په ژمي کوچ کوي.

ابو منصور موفق بن علي هروی (د ۳۶۰هـ حدود) وايي:

"وآن ديگر داروها کی به هندوان موجود است، ازاين ديگر اقليمها نيابند"(۹۹)

نو هندوان شاه، د هندوستان شاه و.

۱۶. نيسه؟ دا کلمه نبسه ده، چي اوس يې په فارسي نواسه او په پښتو لمسی، نمسی، نوسی بولي، بيهقي د دغي کلمې مفرد نبسه او جمع يې نبسگان راوړي(۱۰۰) د يوه زاړه فارسي تفسير په خطي نسخه کښي چي په کيمبرج کښي سته، هم نبسه راغلې ده "و اورا فرزند دا ديم ونبسه برسر" (ورق ۳۴ب) فخر مدبر مبارکشاه ليکي:

(۹۸) د شاهنامې ملحقات، ج۵ ص ۳۳، د تهران طبع.
(۹۹) الابنيه عن حقايق الادويه، ص ۱ (خطي).
(۱۰۰) تاريخ بيهقي، ص ۲۲۱ تا ۶۷۳ د تهران طبع.

Digital Library

"سند نبال نبسه شاه کابل از پايان هندوستان باز آمده بود".(۱۰۱)

امير خسرو وايي: صفت ذات او همين نه بس است، که رسول خدای رانبس است.

ځکه چي افلح د گرديزي په قول، د خاقان (خانان) لمسی و، نو دا لکمه حتماً نبسه ده، او د اصل (نيسه) معنی نه لري، او د بيهقي له استعماله هم ښکاري، چي په غزني کښي مروجه وه.

۱۷. بشاني بنست؟ دا جمله غالباً داسي ده: بشاهي بنشست، يعني پر شاهي کښېنوست، او شاهي په پهلوي او لومړنۍ فارسي کښي د سلطنت او مملکت په معنا هم و.(۱۰۲)

وروستني کلمات داسي دي: بتخانه لويک برکند و مزگت بکرد، يعني د لويک بتخانه يې ورانه کړه، او پر ځای يې مسجد جوړ کړ.

۱۸. سلطان سخي سرور: دا سړی د هند او پنجاب په سيمو کښي ډېر شهرت لري، او د مشهورو اولياؤ په ډله کښي شميرل کيږي، مفتي غلام سرور لاهوري ليکي: د ده نوم سيد احمد او مشهور په سخي سرورسلطان و، د ملتان له وليانو څخه دی،

(۱۰۱) آداب الحرب والشجاعه، ص ۲۸ د لاهور طبع.
(۱۰۲) سبک شناسي ۱ تا ۴۲۹.

Digital Library

چي خلک يې "لکهـ داتا" بولي، او نسب يې حضرت علي (کرم الله وجه) ته رسيږي، د پلار نوم يې سيد زين العابدين و، چي د ملتان په کرسۍ کوټ کښي ساکن و، او د عايشي کهوکهري سره يې واده وکړ، او سيد احمد او عبدالغني دوه زامن ځني پيدا سوه، دغه سيد احمد په بغداد کښي د حضرت عبدالقادر جيلاني (رح) او شهاب الدين سهروردي (رح) حضور ته ورسيد، او بيا يې په لاهور کښي له محمد اسحاق لاهوري څخه علوم ولوستل، وروسته مفتي لاهوري د ده کرامات شميري، او د شهادت تاريخ يې د شاه کوټ د غره سره چي اوس يې مزار هم هلته دی په (۵۷۷هـ) ګڼي.[۱۰۳]

دا سيد احمد د خپل روحاني سطوت او شکوه له رويه په "سلطان" مشهور سوی و، دی پسله شيخ علي هجويري د هند په خاوره کښي د اسلام خورا لوی مبلغ دی، حتی چي د هندوانو قبايل په جالندهر کښي خپل ځانونه تر اوسه هم "سلطاني" او ده ته منسوب بولي[۱۰۴] او په عيسوي پنځلسم او شپاړسم قرن کښي دغه سلطاني فرقه ډېره مشهور وه. او د پنجاب جاټ ټول سلطاني وو، چي دوی به د فروري په منځ کښي د سخي سرور زيارت له، ډېره غازيخان ته راتله. خو د سکهانو د حکومت په وختو کښي ديوان ساون مل د ملتان حاکم دوی منع کړل، تر

[۱۰۳] خزينة الاصفيا ۲ تا ۲۴۸.

[۱۰۴] د جالندهر ګزټير، ص ۱۲۱.

نولسمي پېړۍ پوري چي د لودهيانې او جالندهر ګزټير ليکل کېدی، دغه سلطاني هنود موجود وو.[۱۰۵]

دا سخي سرور چي د حضرت عبدالقادر جيلاني رحمه الله عليه (۴۷۰ - ۵۶۱هـ) او د شيخ شهاب الدين سهروردي (۵۳۹ – ۶۳۲هـ) معاصر بلل سوی دی، په هغو سيمو کښي چي دخراسان د خلکو د تګ او راتګ لاري وې، يعني په ملتان او ډېره غازيخان کښي اوسېد، نو ځکه پښتانه هم د ده مريدان وو، او ښايي چي دی پخپله هم د لوست لپاره، غزني ته راغلی وي، ځکه چي دغه وخت د غزنويانو دوره وه، او غزني د علم ثقافت او تصوف مرکز و.

د کرامات د دغي ناقصي نسخي څخه ښکاري، چي دغه کتاب خاص د ده پر کراماتو ليکلي سوي و، او ټول حکايات يې هم د ده په خوارقو اړه لري، چي يو مثال يې دغه موجود حکايت، او د غزني په مسجد کښي د "لويك" د بت کشف کول او له مځکي څخه را ايستل دي.

۱۹. باين مزلت؟ دا کلمه هم يقيناً مزګت ده، مزلت معني نه لري.

۲۰. کشف سدس؟ دا کلمه شدش ده، يعني ده ته کشف سوه.

۲۱. درتالوت؟ صحيح ډول په اوسني املا ولولئ:

[۱۰۵] آب کوثر، ص ۹۱.

Digital Library

۲۲. از شهر غزنه پرجاست؟ برجاست دلته معني نه ورکوي، دا کلمه برخاست ده، اوس دا حکایت په صحیح ډول په اوسنی املا ولولئ:

"ابوجامدالزاولي را درتاریخ غزنه، از حسن صغاني روایت است: که در بلده غزنه بر درب بامیان مسجد یست عظیم، که آنرا مزگت افلخ (افلح؟) لویک خواندندی، و این بتخانه عظیم بود، که وجویر لویک، برخدمت رتبیل وکابلشاه کرده بود.

چون پسرش خانان (خاقان) به مسلمی آمد، صنم لویک را نیارست شکستن، وانرا دران مزگت بزمین اندر کرد، وبتابوت سیمینه درنهاد.

کابلان شاه خنچل، این بیت فرستاد بلسان خلجیه، که لویک گفت:[۱۰۶]

خانان (خاقان؟) باز هندوان شاه شد، و چون نبسه او افلخ (افلح؟) بشاهي بنشست، بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد. چنین روایت کنند:

چون سلطان سخي سرور، باین مزگت شد گفت: بوی صنم شنوم، نیک دید و کشف شدش، زمین برکافت و صنم لویک برکشید درتابوت سیمینه نهاده، انرا بشکست وسیم را (به) بنای

[۱۰۶] د دې بیت صحیحه املا او معاني به وروسته راشي.

مسجد داد، وبکرامت آن ولی الله، بوی کفر وهندوئی از شهر غزنه برخاست. (ورق ۱۵ خطي)

د خلجي ژبې پښتو بیت

اوس به دغه د "لسان خلجیه" د بیت الفاظو ته ځیر شو، ګمان کوم چې دا پښتو دې داسې:

په زمي کزنه ښخید لویک لویانو بویله لویا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) مملهٔ تیزیو په ملا

د دې بیت هره مصرعي پنځلس هجاوي لري.

۱	۲	۳	۴	۵	٦	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵
په	زمي	گز	نه	ښه	خید	لو	یک	لو	یا	نو	بو	یله	لو	یا
کښه	تور	به	برا	غل	وم	به	لوم؟	مم	له	تی	ز	یو	په	ملا

په اوسنی املا داسي کیږي:

په زمي غزنه ښخید لویک لویانو بایله لویا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) مملهٔ تازیو په ملا

د کلماتو تحلیل:

۱. زمي: دغه اوسنی مځکه او د فارسي زمین ده، دا کلمه عیناً په فارسي پخواني ادب کښې په دغه شکل سته، فخرالدین ګرګاني (۴۴۶هـ) وایي:

Digital Library

چـو ایـن مایـه نبـودی رسـتنی را
نبـودی جـانور روی "زمـی"را[۱۰۷]

نظامي وايي:

اساسـیکه د آسـمان و"زمـی"اسـت
بانـدازه قـدرت آدمـی اسـت

اسدي طوسي (متوفي ۴۶۵ه) وايي:

زمـین جـای آرام هـر آدمـی اسـت
همـان خانـه کردگـار "زمـی" اسـت[۱۰۸]

په اوستا کښي زم (مځکه) او په پهلوی زمیك د اسمان په مقابل کښي و[۱۰۹] او زمیاد د مځکی او ودانی پربښته وه[۱۱۰] داسي ښکاري چي زمی پخوا په پښتو کښي هم وه، چي وروسته زمکه یا مځکه د پهلوی، زمیك، ته نژدې ښني جوړه سوه.

۲. ګزنه: په اصل کښي (کزن) ده، چي د ګزنه = غزنه ناقصه املا ده دا کلمه په سغدي ژبه (ګزنك) او د معاني په

(۱۰۷) ویس و رامین ۳.
(۱۰۸) فرهنګ دهخدا، ص ۶۶.
(۱۰۹) یشتها ۸، ۱۳، ۹۵
(۱۱۰) مزد یسنا و ادب فارسي. ص ۴۳۲.

کتـابو کښـي ګـزن او معنـا یـې خزانـه ده[۱۱۱] او پـه سنسکریت کښي کجن یا جګن وه، چي عربو هم دغه کلمه معربه کړه، ابو منصور موهوب بن احمد بن محمد الخضر جوالیقی (۴۶۵ تا ۵۴۰ه) لیکي: الکنز: فارسي معرب و اسمه بالعربیه مفتح،[۱۱۲] نو د عربي کنز د فارسي ګنج معرب شکل دی[۱۱۳] چي قدیم شکل یې ګزنه = ګنزه = غزنه و.

په فارسي کښي مرغوزن یا مرغزن (ګورستان) ته وايي، او دغه قدیمه ریښه لري (مړ + غزن = خزانه مردګان = ګورستان چي دا کلمه په هراتي فارسي کښي وه،[۱۱۴] امامي هروي وايي:

آن جهانـداری کـه ګشـت انـدر نبـرد
مرغـزار از زخـم تـیرش، مرغـزن

منو چهری وايي:

وقـت صـلحش کـس ندانـد "مرغـزن"
از مرغـزار وقـت خشـمش کـس ندانـد

(۱۱۱) سلطنت غزنویان ۳۵۷ د پروفیسر بن ونیست په حواله.
(۱۱۲) المعرب من الکلام الاعجمي، طبع دارالکتب المصریه ۱۳۶۱ه.
(۱۱۳) سواء السبیل الی معرفته المعرب والدخیل، طبع لاهور ۱۹۰۳ه.
(۱۱۴) طبقات الصوفیه، ص ۲۱۳ خطي.

Digital Library

مرغزار از مرغزن،(۱۱۵) نوګزن = غزن: مجمع او مخزن ته وایي، چي د غزنه قدیم نوم ګزنه په پښتو کښي و، او دا یې ځکه ګزنه باله، چي په دې کوټ کښي به تل د شاهانو خزانې محفوظي وې، او غزنه د ګزنه د کلیمې وروستنی لغوي تحویل دی.

۳. سحید لویك؟ دا کلمه هم د "لویك" بت د ښخولو او مځکي کینلو (کافت) په قرینه، چي په دې حکایت کښي ذکر شوی دی، د پښتو (ښخید) ده، له ښخ او ښخول څخه چي د مفرد غایب صیغه ښکاري، او اوس موږ وایو (ښخ سو) ګمان کوم چي د (ښخیدل) مصدر پخوا پخپله مستقیم مشتقات درلوده، او (ښخ کیدل) د ژبي د وروستني فتور نخښه ده - او د صیغې اخیر (ید) د فارسي له هروي لهجې سره ډېر نزدې دی. چي پخوا د مفرد غایب لپاره راتئ: مثلاً وی نان خوردید (وی نان خورد)احمد استاد محمود اید (احمد استاد محمود است).

نو ښخیدلویك هم دغه معنا لري: ښخ سو لویك، د خواجه عبدالله انصاري په طبقات الصوفیه کښي چي په هروي لهجه دی، ډېر داسي مفرد غایب صیغې سته(۱۱۶)

(۱۱۵) دیوان منوچهري، ص۶۶.
(۱۱۶) د طبقات الصوفیه فرهنګ د حبیبي لیک.

۴. لوی انو: په اوسني املا (لویانو) ده، له دې څخه هم ښکاري، چي د (لویك) د کلمې ریښه هم (لوی) وه، او پښتنو دوی (لویان) هم بلل، دا کلمه اوس هم سته، مثلاً: د کلي مشران او لویان سره راغونډ شول.
کریم داد وایي:

پر غریبو چي تېری کا
لوی د نشي هسي لوی

۵. بویلا: دا هم د اوسني (بایله) قدیم تلفظ دی، بایلل او بویلل (باختن) په یوه معنی دي، تر اوسه د غرو پښتانه (بویلا) وایي یعني (باخت)، او دا د پښتو د لهجو اختلاف دی، چي د ږغېږو توریو Vowels په ویلو کښي لري، او لکه چي ما دمخه وویل: په قدیمو نښانو کښي د مسیدو او وزیرو او اپریدو د لهجو او ادا ډېر اثار ښکاري، بویلا (بایلووله، بایلو، بایله) ماضي صیغه ده، چي په فارسي (باخت) ورته وایي.

۶. لویا: اوسني لوی، د هغه لوی له ریښې څخه پر قدیم ډول اسم حالت دی، پخوا داسي کلمات ډېر وو، خو اوس لږ دي، مثلاً اوس موږ خندا، ژړا، رڼا، نڅا وایو، خو څغلا، شنړا، ځلا، زرغا، زلما، ښکلا، ملا نه وایو، حال دا چي دغسي ډېر کلمات په پخوانۍ پښتو کښي

Digital Library

وو، او پــه پخوانــو اشــعارو کښــې مســتعمل دي[١١٧] وګورئ په لومړی مصرعی کښې لويان، لويا دواړه لـه يوې ريښې دي، او دا ثابتوي، چې د (لويك) لقب هم لـه دغي ريښې څخه راوتلی دی.

٧. کسه تر؟ دا کلمه کشا تر = کښه تور وه، لومړی توته يې کښه له کښل څخه ده، او دوهمه کلمه (توره) ده، چې پـه ترکيب کښې (ه) حذفيږي، لکه تورن، توريالی.

د توري کلمه پـه قديمو نومو کښې خورا تينګـه ريښـه لـري، لکه دمخه ذکر شوي (تورامانـا = تـورمن) او تـروجن پـال (تورجن پالونکی) او کشتريه چې پـه سنسکريت او زړه پارسو او سغدي او اوستا کښـې عموماً د پاچا او حکمـران او جنګي او توريالي په معنا وه، او د شاه، شار، کشور کليمې هم لـه دغـي څخه راوتلي دي او د پير روښان پـه خيرالبيـان کښـې (تـورکښ) راغلې ده.[١١٨]

سر الکسـندر برنـس Burnes تـر ١٨٣٦ع کـال دمخـه د اباسين پـه هنـد (پخـواني ويهنـد) کښـې پـر سـنګ مرمـر يـوه سنسـکريت کتيبـه مونـدلې وه، چې يـو غـوښي خـوړونکی قـوم تورکښ Turshcas پر دې سيمه مسلط و.

---

[١١٧] پته خزانه، ص ٢٣٤-٢٣٩.

[١١٨] شرح يې وکورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ ١-٦٥ د حبيبي ليک

دا ليـك يـوه بـرهمن "سـري تلکـه" Seri Tillaka کښلی دی[١١٩] او داسـي ښکـاري چـې دا غـوښي خـوړونکي تورکښان هغه هفتاليان (هونان) وو، او دوی يې د دلاوری او توريالي توب په سبب تـورکښ = کښـه تـور = کشـتريه بللـه، چې پـه دې پښتو بيت کښې کټ مټ دغه کلمه راغلې ده، او کشـتريه او کښن تور يا تورکښ د لښکري او عسکر په معنا لـه قديمه په پښتو ادب کښې موجود وو.

٨. ببراغلوم: دا کلمـه غالبـاً (بـه براغلـوم) ده، چې د بيت د هجايي وزن په تجزيه کښې (برا - غـل - وم) ويلـه کيـږي، او بايد مصدر يې براغلول وي، يا براغلل وي، لـه موقـع داسـي ښکـاري چـې براغلـول بـه د فارسـي لـه (آغـال، براغلل، براغليدن) سره يوه لري، اسدی طوسي ليکي:

آغال چنان باشد که کسی رابر کسـی طـيره کننـد تاتنـد شود، آن فعل را آغالش خوانند، وسګ را که بر مدم جهانند، بـر آغليدن ګويند، فرالاوي ګفت:

---

[١١٩] د دې کتيبې انګريزي ترجمـه وګـورئ: کابـل د لنـدن طبـع ١٨٤٢م ص ١٢٠-١٢١ چې اصلي ډبرليک، برنس د ايشياټک سوسائيټي د کلکتې موزيم ته وړی و.

Digital Library

مــــن ز "آغالشـــــت" نترســـــم هـــــیچ
وربمــــن شـــــیر "رابــــر آغـــــالی"[۱۲۰]

دا مصدر په فارسي کښې برغلانیدن او ورغلانیدن هم راغلی دی، چې اوس یې په پښتو ښکارل یا پارول بولي، او په فارسي یې "کسی را بر جنګ تیز کردن" معنا لیکلې ده[۱۲۱] بیهقي لیکي:

"اندیشد این بادشاه که ما بتر سیدیم و بگریختیم، و دم مابگیرد، وبنامه ولایت داران رابرما "برآغالانیدن" گیرد، و ناچار دوست برما دشمن شود".

بل ځای وایي: که بنده بورتګین را برین قوم "آغالید" و اوبخواهد آمد".[۱۲۲]

نو په دې پښتو بیت کښې هم "کښه تور به براغلوم" داسې معنا کوي: لښکر به وګمارم او فوځ به پاځوم، یعني زه به ستا په مرسته خپل لښکر درولېږم.

په پټه خزانه کښې د امیر کروړ یوشعر دی، چې په هغه کښې "په ژوبله یو نم "یرغلم" پر تښتېدونو باندې" راغلي دي[۱۲۳] هلته ما دا کلمه پرغالم لوستې وه، ځکه چې د

[۱۲۰] لغت فرس، ص ۳۲۵.
[۱۲۱] برهان قاطع، ج۱.
[۱۲۲] تاریخ بیهقي ۲ص ۷۵۲-۸۰۵.
[۱۲۳] پټه خزانه، ص ۳۳.

خوشحال خان او نورو متوسطینو په اشعارو کښې پرغلل او یرغال هم د حملې په مفهوم موجود وو، مګر ښایي چې د امیر کروړ دغه "یرغالم" هم برغالم وي، د برغلل له لازمي مصدره، چې دغه قدیمه ریښه لري، او امیر کروړ هم د دغو "لویکانو" د زماني پاچا دی، چې د دوی د سلطنت غربي خواته پر غور او زور او بادغیس حکمران و، او د ژبې نژدېوالی یې ضروري دی.

۹. بلوم؟ د بیت د هجائي تقطیع څخه باید دا کلمه دوې هجاوي وګڼو (به - لوم) مګر ما چې هر څه فکر او مطالعه وکړه، د دغې کلیمې کوم معقول حل مې ونه موند، او داسې کلمه چې معنا یې له موقع سره ونښلي او منطقي هم وي، ما نه کړه پیدا ځکه دا کلمه دغسې پټه او ناحل سوې پاته سوه.

۱۰. مملا: دا کلمه ظاهراً نهي ده (مه مله) یعني ملتیا مه کوه ځکه چې وروسته هم د بیت په پای کښې (ملا) راغلې ده، مل تر اوسه په پښتو: ممد، معاون او رفیق ته وایي، ملتیا، ملتوب تعاون او رفاقت او همراهي ده، شېخ اسد سوري د پښتو یو قدیم شاعر (۴۲۵هـ) وایي:

نـه بـه لاس واخلـې لـه خـوره نـه بـه لـورې
نـه بـه مـلا کـړې لـه بـې وزلـو لـه تـرار[۱۲۴]

[۱۲۴] پټه خزانه، ص ۴۱-۲۳۴.

he Digital Library

ملکیار غرشین (۵۷۱هـ) وایي:

غازیانو راشئ - تول شاوخواشئ - د شهاب په ملاشئ،(۱۲۵)

کله (ملي) د پاتېدو او اقامت او باقي بودن په معنا هم راغلی دي، عبدالقادرخان ختک وایي:

اې یوه خدایه! ژر وران د دنیا سرای کړې!
چې اشنا عالم ترې ځي، ناآشنا ملي

بل ځای وایي:

ناپوهان به یې باور په ودانۍ کا
چې په طمع د سیلاب د اوبو ملي(۱۲۶)

نو ښایي چې دلته هم (مه مله) یعني مه پاتېږه، دوام مه کوه، وي.

اما د کلیمې آخرنی الف د (ه) پر ځای، اوس هم د غلجو او وردګو او اپرېدو په لهجو کښې سته، مه کوا، مه خورا، مه ځا، وایي.

۱۲. تیزیو؟ دا کلمه د هجایي تقطیع لپاره باید (تي-ز-یو) ولوستله شي، ګمان کوم چې دا هم د ږغیزو توریو د اوښتلو د سیستم په اثر له (تازیو) څخه (تیزیو) شوې ده.

(۱۲۵) پښتانه شعراء ج ۱ص ۵۶ د حبیبي طبع کندهار

(۱۲۶) وګورئ د عبدالقادرخان دیوان، د حبیبي طبع کندهار.

تازي له قدیمه عربي ژبې او عربي قوم ته ویل کېده، په اوسنی محاوره باید ووایو، (مه مله د تازیو په ملا) یعني مه ځه یا مه پاتېږه د تازیو او عربو په ملګرې کښې.

ځکه چې د غزني لویك خانان، جبراً مسلمان سوي وو نو یوه بل "لویك" له کابله ده ته په دې بیت کښې وکښل چې:
"های، افسوس! لویك بت د غزني په مځکه کښې ښخ سو، او لویانو خپله لویي بایلو ده، زه به لښکر درواستوم، ته د تازیانو (عربو) ملګري مه کوه".

تازي چې پښتانه مسید او وزیر به یې حتماً (تیزي) وایي، د عربي اقوامو لپاره قدیم نوم دی، چې په پهلوي او فارسي کښې هم مستعمل و، فردوسي په شاهنامه کښې د عربو او سعد وقاص د حملې پر وخت، دغه کلمه د مطلق عرب په معنا استعمالوي مثلاً:

که تخت ونه دیهیم بیني نه شهر — کزاختر همه "تازیان" راست بهر
از ایرانیان وازترک وز"تازیان" — نژادي پدید آید اندر میان
نه دهقان، نه ترک ونه "تازي" بود — سخنها بکردار بازي بود

بیا وروسته تازي عربي ژبه هم بولي:

"بتازي" یکي نامه پاسخ نوشت — پدید آورید اندر وخوب وزشت(۱۲۷)

(۱۲۷) شاهنامه ج۵ تر، ص ۳۰۲ وروسته.

he Digital Library

اکثره محققان وايي: چي دغه تازي نوم له (طائی) څخه اخیستل سوی دی، ځکه چي د بنوطي قبیله ایرانیانو ته ډېره نژدې او ورځرمه عربي قبیله وه، نو ټول عرب یې په دغه نامه وبلل.(۱۲۸)

دا چي یو ملت د یوې قبیلې په نامه وبلل شي، په تاریخ کښي نور مثالونه هم لري، لکه یونان د یوې قبیلې یونیا په نامه، یا فرس (د عربو ایران) د پرسه قبیلې په نامه چي یونانیانو (پرسیا) وباله، او بیا (پرشیا) سو.(۱۲۹)

او بل مثال یې دا دی: چي په دغه حکایت کښي د پښتنو ژبه یوازي د غلجو په نامه "لسان خلجیه" بلله شوې ده، او دا د کل تسمیه په جز ګڼله شي.

دا "تازي" نوم د عربو لپاره ډېر قدیم دی، حتی چینیانو هم د تهانګ د کورنۍ په سلطنت کښي (۶۱۸-۹۰۷ع) پخپلو کتابو کښي دا نوم تا - شي Ta-Shi ذکر کړی دی، چي په ۹۶۰ع د تا - شي Ta-Shi امیرالمومنین له خوا شل سفیران د چین د سنګ Sung شاهانو ته راغلل، او د لیو - شي Liao-Shi چیني امپراطور حضور ته هم یو تلشي (تازي) سفیر راغی.(۱۳۰)

(۱۲۸) باتولډ په اسلامي انسایکلو پیډیا کښي ج۲، د تاجیک آرتیکل.
(۱۲۹) د شاهنامې فرهنګ، ص۸۴.
(۱۳۰) په چیني کتابو کښي د مینځنو پیړیو پلټني، د پترچ میدر تالیفو د لندن طبع ۱۸۸۷ع، ج۱ ص ۲۶۶.

نتائج

اوس چي تاسو د ۱۴۰۰ کاله پخوا ځني د پښتو لیکونه او اسناد او د لویکانو یو پښتو بیت ټکي په ټکي د لغوي او تاریخي تحلیل سره ولوست، نو به د دې څېړني ادبي او لساني تاریخي نتائج لنډ لنډ ولیکم.

۱. لویکان، یوه شاهي کورنۍ وه په زابلستان او غزني کښي چي د کابلشاهانو سره یې خپلوي لرله، د دوی نوم له پښتو (لوی) څخه جوړ شوی دی او ژبه یې پښتو وه، او قدیمتر "لویك" وجویر (هجویر) نومېد د (۱۲۰ه) حدود.

۲. دغه یو بیت د لویکانو د ژبي نمونه پاته ده.

۳. د دوی د ژبي لهجوي سیستم د وردګو او مسیدو او وزیرو اوسنی ادا ته ورته و.

۴. دوی بتان درلوده، خو وروسته مسلمانان سول.

۵. د دوی جګړې له صفاریانو او غزنویانو سره څو قرنه جاري وي.

۶. د دوی نژادي تقارب له غلجیانو (خلجیانو) سره ښکاري، ځکه چي ژبه یې هم "لسان خلجیه" بللې شوې ده.

۷. د غزني قدیم نوم (ګزنه) لکه په سغدي او فارسي کښي چي ریښې لري، په پښتو کښي هم (ګزنه) و.

e Digital Library

۸. د پښتو د يوه قديم نظم ويونكی (لويك) چې د خانان لويك او خنچل كابلشاه معاصر و په (۱۶۳هـ) کښې به ژوندی و، نو دی هم لكه اميركروړ سوري، د پښتو قديم شاعر او د هغه معاصر و.

۹. د لويكانو كورنۍ د سبكتگين په لاس ختمه سوه (۳۶۵هـ).

۱۰. پښتو په دغو اوقاتو (۲۰۰هـ حدود) په شرقي خوا كښې پهلوي ته نژدې وه، چې په دې بيت كښې د زمي، گزنه، براغلوم او تازي كلمات له سغدي او پهلوي سره نژدېوالي او اشتراك لري، خو په دغه عصر كښې چې د اميركروړ شعر هم موجود دی، له دغو اغېزو څخه سپېڅلی دی، نو داسي ښكاري، چې د اميركروړ ژبه د غور په غرو كښې له دغو پردو اغېزو څخه ليري پاته وه، د زابل او غزني پرخوا د ساساني دورې ثقافت او ژبې اثرونه كړي وو، او ځكه چې دا غرونه او رغونه د هند سياسي او تجارتي لار وه، او د ايران او ماوراء النهر او عربو خلكو تگ او راتگ دلته ډېر و، نو د دوی تقافتي او ژبني اثرونه هم يوه طبيعي خبره ده.

۱۱. په مسيحي لومړيو پېړيو كښې چې سپين "هون" (آريايي اقوام) د تخارستان له خوا زابلستان ته راغلل، له دوی څخه هفتاليان (ابداليان) د ارغنداو او هلمند په ناوو او

غرو او رغو كښې تر كوړكه له پخوانو پښتنو سره گډ او ميشته شول، چې اوس د ابدالي (دراني) په نامه كښې هغه قديمه ريښه سته، او بله ډله د غلجي، خلجي، غرځي) په نامه له محلي پښتنو سره گډ سول،[۱۳۱] د دغو خلكو ژبه دمخه هر څه چې وه، خو دلته په زابلستان كښې له غزني څخه تر سيستانه پښتو سوه، او د دوی گډون له پخوانو پښتنو سره په دغه ژبه كښې ځيني قديم تركي كلمات گډل كړل: لكه هون چې "خان" سو، يا اولس، "جرگه" "يرغل" او نور.

خو كوم وخت چې پر دغو هونانو (خانانو) د اسلامي فتوحاتو يرغلونه راغلل، نو دوی غرو ته وخاته، او د دوی لهجه او ادا په غرو كښې پاته سوه، لكه د وردگو او وزيرو او مسيدو لهجې.

اما هغه اقوام چې په سيمو كښې وو، د دوی پر لهجو د سيمې د خلكو او مدنيت او ژبو اثر وسو، او تهذيب يې وموند، چې اوسنيو ابداليو لهجه يې نمونه ده.

---

(۱۳۱) ځينو ليكوالو پښتانه دهون له نسله گڼلي دي، مگر دا خبره تاريخي اصالت نه لري، ځكه موږ د هون تر زماني ډېر دمخه په ريگويدا او د هرډوټ په تاريخ كښې د پكهت او پكتويس ذكر د آمو او اباسين تر منځ، سيمو كښې وينو، او دا ثابته ده، چې پښت = پښتانه دري، څلور زره كاله مخكي هم په پښتونخوا (د هيرډوټ پكتي ايكا) كښې اوسېدل، خو هغه وخت چې په عيسوي لومړيو پېړيو كښې سپين هونان (خانان) پښتونخوا ته راغلل، نو دوی په دې سيمو كښې د پښتنو سره گډ، او پښتانه سول او ژبه يې هم پښتو سوه.

د لویکانو تاریخي ښکارندوی

لویـك وجـویر (هجـویر، وجیـر) د رتبیـل او کابلشـاه پـه خدمت (کرامات) د ۱۲۰هـ حدود، لویك خانـان د وجویر زوی (د ګردیزي: خاقان) مسلمان او بیا مرتد شوی لویك، چي د خنچل کابلشـاه معاصر و (د دوی معاصـر یـو بـل لویـك، د پښتـو بیـت ویـونکی) د ۱۶۳هـ حـدود محمـد بـن خاقـان (ګردیـزی) د ده نـوم اسلامي او هـم مسـلمان و، د ۲۱۰هـ حـدود، افلـخ د محمـد زوی (د ګردیزي ابومنصور افلح) د یعقوب لیث څخه پـه ګردیـز کښـي مات سو ۲۵۶هـ.

ابوعلي (ابوبکر) لاویك (طبقات ناصري) یـا مطلق لویـك (سیاست نامه) د کابلشاه د زوی خسر، چي د سبکتګن لـه لاسـه يې په چرخ کښي د خپـل زوم (د کابـل شـاه زوی) سره ماتـه وکړه ۵۶۳هـ.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library